

Podlistak „Žene, mir, bezbednost“ maj 2013.

Poštovane čitateljke i čitaoci, objavljivanjem ovog feljtona želimo da donesemo boljem informisanju o dokumentima UN o bezbednosti, demilitarizaciji, većem uticaju žena na rešavanje postkonfliktnih problema, pre svega u Srbiji, ali i na zapadnom Balkanu. Nadamo se da će Podlistak čitati one i oni koji se interesuju za preispitivanje tradicionalnog koncepta nacionalne bezbednosti, reformu sektora bezbednosti, rodnu dimenziju bezbednosti, bezbednosne integracije i feminističko-antimilitaristički koncept bezbednosti. Solidarnost i uzajamna podrška su za Žene u crnom koncept i praksa ljudske bezbednosti koja se ne zasniva na moći oružja, već na širenju vrednosti pravde, feminizma, antifašizma, antimilitarizma, poštovanja ljudskih i prava, interkulturalnosti... Očekujemo vaše priloge o ovim pitanjima. Podlistak izlazi mesečno na srpskom i engleskom jeziku. U elektronskom formatu je dostupan na internet stranicama www.zeneucrnem.org

Uredništvo

Sadržaj

Aktivnosti Žena u crnom na demilitarizaciji bezbednosti

Subjekti, a ne objekti istorije	3
Pravo lice fašizma	6
Pamtimo zločin u Višegradu	7
Neizrecivo osećanje	8
Četiri priče o jednom zločinu	10
Dani ubijanja u Prijedoru	14
Sjećanje ne možete zabraniti	15
Bolji Beograd ne zaboravlja prijedorske zločine	16
Presuda cinična i uvredljiva	17
Ništa za naoružanje	18
Samo je siromašna Vojvodina dobra Vojvodina	18
Nagrađeni uprkos svemu	21
Rat je slomio srca	21
Ženski umetnički festival u Prištini	23

Iskustva drugih

Žrtvama satisfakcija, živima radikalizacija	24
Hag presudio pogrešnoj politici a ne hrvatskom narodu	27
Dvostruki standardi Haga za udruženi zločinački pothvat	29
Gledajući iz daljine konture na sceni	30
Brazilsko srce tame	33

Aktivnosti Žena u crnom na demilitarizaciji bezbednosti

Subjekti, a ne objekti istorije

U Sremskim Karlovcima je od 10. do 12. maja nastavljen feministički diskusioni kružok o prisilnoj mobilizaciji i otporu žena što su elementi Ženskog suda. Krajem 2010. godine sedam članica Inicijativnog odbora (IO) iz gotovo svih republika nekadašnje SFRJ inicirale su organizovanje Ženskog suda. IO sada čini 10 organizacija iz svih država bivše Jugoslavije, a februara 2013. je prerastao u Organizacioni odbor. Žene u crnom su nositeljke programskih aktivnosti ovog suda.

Za diskusione kružoke pripremljene su čitanke o prisilnoj mobilizaciji „Od materinske politike mira – do feminističko-antimilitarističkog otpora” i čitanka o istoriji antiratnog otpora u Srbiji početkom 1990-tih. Učestvovalo je 36 žena i devojaka iz 12 mesta gradova u Srbiji.

Iskustvo na organizovanju Ženskog suda je pokazalo da žene imaju veliku potrebu za sigurnim prostorom, ali da postoji strah od obnavljanja trauma, posebno u slučaju prećutanih, nepriznatih, zaboravljenih nepravdi kao što su one povezane za prisilnom mobilizacijom i uopšte, militarističkim nasiljem, rečeno je na početku.

Iskustva o razgovorima sa ženama iz Zvornika i Srebrenice (Bosna i Hercegovina) koje su svedočile o ratu, te Iraka prenela je slušateljicama u Sremskim Karlovcima Nataša Lambić iz Žena u crnom. Tokom razgovora sa ženama iz BiH, zaključeno je da institucionalna pravda ne može da zadovolji žrtve i preživjele, ni u broju procesa (previše je zločina) ni u zadovoljenju samih svedokinja (niske kazne, nepriznavanje patnje). „Svi su nezadovoljni presudama. To je ishod Haškog tribunala. On nije uspeo da ljudima garantuje neponavljanje zločina”, rekla je Lambić.

Prof. dr Svenka Savić, sa Filozofskog fakulteta u Novom Sadu objasnila je zašto su bitne priče žena, tvrdeći da se žene visoko smeštene u javnosti ne izjašnjavaju o svojim problemima, dok se Romkinje plaše da njihove životne priče nikoga ne interesuju. Savić kaže da je „sećanje uvek konstrukcija onoga što je bilo u prošlosti. Kada pričamo sećanje, važno je znati da ono zavisi od osoba. Nekada se nešto kaže, a nekada ne. Takođe, ta priča se menja i kada se isto sećanje priča nekoliko puta. Kada je nešto izgovoreno, to postoji. Svaka životna priča, svaki događaj ima smisla da se zabeleži. Važno je zbog nas žena, zbog nas istraživačica, i zbog istoričara. Istoričari obično te priče ne smatraju važnim. Mi, feministkinje, mislimo da su važne. Priče su važne za ženski pokret, pokazuju da nas je mnogo i da smo različite”.

Staša Zajović iz Žena u crnom kaže da se rat protiv civila vrednuje niže od oružanog sukoba ratnika. Rekla je da organizovani zaborav zločina prisilne mobilizacije pokazuje da u Srbiji postoji trostruki zid ćutanja – vlastiti zid ćutanja žrtava, zid ćutanja države koja nikada nije priznala patnju prisilno mobilisanih i njihovih porodica, niti ikada postavila pitanje vlastite odgovornosti, a društvo ima svoj zid ćutanja kao vrstu zaštite od traume.

Gordana Radosavljević iz Žena u crnom kaže da je radionica tokom koje su žene iz Srbije

govorile o mobilizaciji, vojnom nasilju, o otporu... od 1991. do 1999. organizovana jer: „Želimo drugačiji pristup istoriji, da budemo subjekti, a ne objekti istorije, i da kažemo kako smo se osećale u strašnim vremenima“.

Zatim je Liljana iz Kraljeva govorila o naoružanom čoveku u školskom dvorištu u vreme NATO bombardovanja, o kamionima koji su noću tu istovarivali oružje i municiju, a niko iz komšiluka nije reagovao. Marija je onog dana kada je potpisan Kumanovski sporazum, kojim je prestao rat na Kosovu, videla kako je protivvazдушna odbrana to slavila pucajući sa krovova bolnica i porodilišta, iz čega zaključuje da su oni čitavo vreme bili u ovim ustanovama što međunarodne konvencije ne dozvoljavaju. Sin druge Marije, one iz Vojvodine, iako mlađi od 18 godina je pozvan da služi vojsku. Na vest da je poginuo na ostrvu Lastovo majka je dobila rak dojke. Sin se vratio roditeljima posle 15 meseci, a u međuvremenu nisu ništa čuli o njemu. Marijana je pričala kako su 1994. po beogradskim kafićima mobilisane izbeglice iz Bosne, a Beograđani su prema tome bili ravnodušni, srećni što je njih mobilizacija preskočila.

Senki je prodavačica u Mladenovcu ispričala kako su pripadnici „zelenih beretki“ iz Bosne ubili osam ljudi u Pljevljima. Kada je Senka saznala da je ubica borac iz Srbije koji je bio na vukovarskom ratištu i to prenela prodavačici, ona se na nju naljutila. Ivana, čiji se otac, Hrvat, „barba Ivo“ doselio u Beograd posle 1945. je u ženinoj, srpskoj porodici, odjednom, posle pola veka postao „ustaša“.

Nadeždi su iste noći mobilisana dva sina. Njen razvedeni muž je odao gde se jedan od njih krije. Majka je morala da izabere kog sina će poslati u rat, a koga vratiti kući. Anđelijin poznanik koji je poginuo na ratištu je proglašen samoubicom da vojska ne bi morala njegovoj porodici platiti odštetu. Manda zna da su muškarci, uprkos zabrani, mogli da napuste Srbiju ako su „pravu osobu“ podmitili sa 5.000 maraka. Janja je saopštila da je jedan od onih koji su sada branitelji Ratka Mladića, za 3.000 evra prodavao amnestiju vojnim beguncima. Ljiljana nije znala da postoji otpor ratu, dezerteri: „Ne mogu sebi oprostiti što sam brata deset dana nagovarala da se odazove pozivu na mobilizaciju. Sada je alkoholičar. Hrvati su ga oslobodili, a u Srbiji su ga tretirali kao vojnog begunca“. Janjinog brata, koji je u Vukovaru samo održavao tenkove JNA, najviše je pogodilo kada je u hrvatskoj kući video da u biblioteci „imaju iste knjige kao mi, čak i ista izdanja“. Ceca kaže da su u Vlasotincu svi koji su odvedeni u rat dobili potvrde da su otišli dobrovoljno na ratište. Ona ne želi da govori o ratu jer „još živim u njemu“.

U Violetinom gradiću su na kuću Hrvata bolesnog od cerebralne paralize bacali kamenje: „To vreme rata nisam mogla da podnesem, samo sam se među Ženama u crnom osećala kao među svojima“, rekla je.

„Duše su nam ubijene“, kaže novinarka Gizela Tot, a Žanka Stojanović, majka Nebojše koji je poginuo u NATO bombardovanju RTS-a kaže da moramo „žigosati sve koji su učinili zlo našoj deci“. Rosa Jakovljević, majka Dragana, jednog od dvojice gardista koji su posle svih ratova ubijeni u beogradskoj kasarni na odsluženju vojnog roka rekla je – ali, toliki su se iz rata ipak vratili, a moj sin u miru nije.

Drugi zaključak sa radionice bio je da su se muškarci koji su preživeli ratište vratili sa traumama i disfunkcionalnim ponašanjem, a o ratu ne govore. Žene su se osećale bedno, ali žele da se o ratu zna. Tokom i posle rata militarističko i rodno nasilje su isprepleteni. Država nije preuzela odgovornost za traume. Taj teret su podnele žene. Otpor žena je bio permanentan, ali ne i vidljiv. „Mir je više od odsustva rata“, zaključeno je nakon razgovora.

Aktivistkinje su predložile da buduće akcije budu spomenik žrtvama, insistiranje da se predsednik Srbije Tomislav Nikolić odrekne titule četničkog vojvode, da se 11. juli proglasi danom sećanja na genocid u Srebrenici i da se isplate ratne reparacije, zabrani poricanje genocida u Srebrenici i fašističke grupe.

Učesnicama kružoka su prikazan je između ostalog film „Žene Srebrenice govore“ u režiji Milice Tomić, a u produkciji Žena u crnom. U ovom dokumentarnom filmu rođake ubijenih u Srebrenici svedoče građankama i građanima Srbije o genocidu povodom njegove trinaeste godišnjice. Bili su i dokumentarci nemačke televizije DW o otporu žena mobilizaciji 1992. u vojvođanskom selu Trešnjevac, „Pismo ocu“ reditelja Srđana Keča o preispitivanju sina (autora filma) očevog učešća u ratu.

Pravo lice fašizma

Dan pobjede na fašizmu su u Beogradu, daleko od zvaničnih ceremonija, obeležili mirovni aktivisti. Aktivistkinje Žena u crnom su kod spomenika obešenim rodoljubima u centru Beograda, pred nekoliko desetina građana i građanki 9. maja imale plesni performans. Ljubica Duvnjak predstavljala je fašizam, a Valentina Jelača život i antifašizam. Uz muziku The Piano Guys „Michael meets Mozart“, Valentina je kačila fotografije narodnih herojki na ribarske konce. Pomažu joj druge aktivistkinje. Njoj se prikrada Ljubica i obuhvata je rukama s leđa. Počinje borba fašizma i antifašizma, odnosno života i smrti. Valentini prilaze četiri žene sa transparentom „Antifašizam je moj izbor“. Kada priđu Valentini, Ljubica pada na kolena, a Valentina joj, uz podršku ostalih žena, skida maskirnu kapu i pokazuje svima njeno pravo lice.

Cilj akcije je, prema rečima Staše Zajović iz ove organizacije, osim da se podseti na ovaj važan datum i potreba da se iskaže neslaganje sa odnosom današnje Srbije prema antifašizmu.

„Budući da živimo u zemlji u kojoj je potpuno izbrisano antifašističko nasleđe i u kojoj preovladava revizionizam na svim nivoima – državnom, obrazovnom gde preovladava ne samo relativizacija nego i glorifikacija zločinaca iz Drugog svetskog rata, budući da se u ratovima devedesetih godina pod istim četničkim simbolima ubijalo u BiH i Hrvatskoj... mi kao kao odgovorne građanke, antifašistkinje imamo dužnost da na takve stvari reagujemo, da ne dozvolimo izjednačavanje fašizma i antifašizma“, rekla je Staša Zajović iz Žena u crnom.

Pre toga su predstavnice i predstavnici Žena u crnom posetili/e beogradski Spomen park Jajinci, mesto gde su od 1941. do 1944. streljani građani i građanke Srbije svih nacionalnosti. Odnele/i su buket crvenih ruža.

Uoči 9. maja mirovna grupa Žene u crnom i ARTIE, centar za promociju kulture, umetnosti i dizajna su objavili saopštenje. U tekstu saopštenja se kaže: „Danas se antifašizam u Srbiji, sa raznih strana, sve upornije dovodi u pitanje. Za to je, u prvom redu, odgovorna vlast, koja se priseća da Srbija baštini tradiciju antifašizma samo kada joj zatreba neka od država - saveznica iz antihitlerovske koalicije - kao podrška aktuelnoj politici. Više nego skromno obeležavanje Dana pobjede nad fašizmom proteklih godina i ukidanje 20. oktobra kao Dana oslobođenja Beograda potvrda je da ne čuvamo uspomenu na ona događanja koja su urodila oslobađanjem čovečanstva od najmračnije ideologije u istoriji. Ne čuvamo uspomenu na ljudske patnje, ni na stratišta koja su označila tu ideologiju“.

U saopštenju se nastavlja: Zahvaljujući obrazovnim programima, mlade generacije već godinama ne uče bezmalo ništa o antifašističkoj borbi; datumi iz NOB-a se prepuštaju zaboravu; relativizuju se fašizam i antifašizam, a sve češće se i otvoreno rehabilituje srpski fašizam. Komisije za imenovanje ulica i trgova u gradovima Srbije oduzimaju im nazive narodnih heroja i herojki,

a škole dobijaju nova imena. Spomenici narodnim herojima i herojkama se devastiraju, a spomen ploče skidaju i odnose. Mladima se ne govori o zločinima u Beogradu tokom Drugog svetskog rata, o postojanju četiri logora na samoj gradskoj teritoriji, o jevrejskoj zajednici koja je gotovo nestala tokom okupacije. Prećutkuje se to strašno nasleđe kvislinške vlade, te proizvoljno tumači istorija i činjenice o partizanima, četnicima, Milanu Nediću, Dimitriju Ljotiću. Na delu su anti-antifašizam i antikomunizam. Izjednačavanje četnika i partizana i rehabilitacija četničkog pokreta, uz istovremeno brisanje i ignorisanje, motivisano ideološkim razlozima svega što je u vezi sa NOB-om, je iracionalno, zamućuje moć rasuđivanja i pogrešno određuje naše delovanje u sadašnjosti, objašnjava se.

„Žene u crnom su uverene da treba neprestano podsećati na antifašističku borbu, protiv čega je vođena ta borba, na neprolaznu vrednost antifašizma. Stoga ćemo 9. maja, na Dan pobeđe nad fašizmom posetiti Jajince, gde je pobijeno i sahranjeno u masovnim grobnicama oko 68.000 ljudi. Na ovo mučno i postepeno 'pročišćavanje' pozivamo sve naše antifašističke drugarice i drugove, koje/i ne žele brisanje antifašizma iz istorijskog pamćenja", saopštavaju Žene u crnom i ARTIE.

Pamtimo zločin u Višegradu

U Višegradu je 25. maja učenjem Fatihe i spuštanjem 3.000 ruža u Drinu počelo obeležavanje 21. godišnjice zločina nad Bošnjacima ovog grada. Nakon bacanja ruža sa mosta Mehmed paše Sokolovića, na mezarju Stražište je ukopano sedmero identifikiranih Bošnjaka koji su ekshumirani iz jezera Perućac 2010. godine. Dve najmlađe žrtve u trenutku smrti imale su samo šest, odnosno sedam, a dve najstarije 78 i 74 godine.

Sve fotografije sa obeležavanja zločina u Višegradu snimio je italijanski fotograf Luka Bonacini (Luca Bonacini)

Tog dana su ukopani Vildana (Džemal) Zukić (1986-1992), Nihad (Islam) Ibišević (1985-1992), Kasim (Hadžihasan) Hasić (1914-1992), Aziz (Halil) Alić (1953 - 1992), Fadila (Imšir) Bošnjak (1934-1992), Nura (Redžo) Čanto (1948-1992), Ševka (Ibre) Selman (1918-1992).

Uoči odlaska u Višegrad Žene u crnom objavile su u Beogradu saopštenje u kome se kaže: „U aprilu 1992. počela je srpska agresija na Višegrad, koju je predvodio Užički korpus Jugoslovenske narodne armije. Tokom agresije u opštini Višegrad 3.000 ljudi je ubijeno, a celokupno bošnjačko stanovništvo je izloženo državno organizovanom progonu, zatvaranju, mučenju, ponižavanju... Dokaz o direktnoj odgovornosti Srbije za zločine u Višegradu je nedavno otkriće masovne grobnice u jezeru Perućac.

Ceo grad je pretvoren u poprište zločina. Na mostu na Drini civili od beba do starica su mučeni, ubijani i bacani u reku. U kući Mehe Aljića je 27. juna 1992. živo spaljeno 60 ljudi. Jedina preživela lomaču, Zehra Turjačanin, svedočila je u Haškom tribunalu protiv ratnih zločinaca Milana i Sredoja Lukića. U kući Adema Omeragića 14. juna 1992. je živo spaljeno 59 ljudi. Najmlađa žrtva bila je beba stara dva dana koja nije imala ni ime, iz porodice Kurspahića. Hotel „Vilina Vlas“ bio je mesto

masovnih sistematskih seksualnih zločina nad više od 200 žena. U ovom hotelu, glavnom štabu Milana Lukića (pripadnik Višegradske brigade Vojske Republike Srpske), žene su držane kao seksualne robinje srpskih vojnika. Silovane su žene svih starosnih dobi, uključujući devojčice. Neke od njih su izvršile samoubistvo, a svega 30 je preživelo", podseća se.

„Posle Foče, u Višegradu je silovano najviše žena bošnjačkog imena. Višegrad se upisao u sramnu mapu femicida – masovnog ubijanja žena. Nikada nećemo prestati da tražimo prostore za glasove žena koje su preživele seksualno nasilje u ratu. Nikada nećemo prestati da zahtevamo pravdu za žrtve seksualnih zločina nad ženama i u ratu i u miru. Za zločine u Višegradu pred Haškim tribunalom pravosnažno su osuđeni krajem 2012. godine Milan Lukuć na doživotni zatvor, Sredoje Lukić na 27 godina zatvora.

Nijedan od njih nije optužen za zločin silovanja kao taktiku rata. Ova presuda predstavlja važan doprinos pravednom miru u regiji i obavezu za vlasti Republike Srpske da uvažavaju zahteve zajednice žrtava iz Višegrada i prestanu da prete uklanjanjem spomen obeležja sa mezarja Stražište u Višegradu", upozoravaju Žene u crnom.

Neizrecivo osećanje

Na drinskoj ćupriji govorile su 25. maja hrabre Višegrađanke proterane iz svog grada pre 21 godinu. Hedija Kasapović, predsednica Udruženja žrtava porodica nestalih i civilnih žrtava agresije „Višegrad 92“ rekla je da se još traga „za više od 1.200 ljudi, identifikovano je svega 30 odsto žrtava“, a 379 je ukopano na mezarju Stražište.

Bakira Hasečić iz Udruženja žena žrtava rata je imenovala nekažnjene zločine i počinioce koji i dalje slobodno idu gradom. Bakira je osnovala udruženje koje okuplja žene širom Bosne i Hercegovine i one su hrabro svedočile u procesima za ratni zločin silovanja i druge seksualne zločine. Nažalost, u Haškom tribunalu niko nije osuđen za te zločine, krajnje je besramno što je seksualno zlostavljanje izostavljeno iz optužnica, rekla je.

Staša Zajović iz Žena u crnom je kazala da se „Višegrad upisao u sramnu mapu masovnog ubijanja, silovanja, mučenja žena bošnjačkog imena. Posebnu zahvalnost i divljenje želimo iskazati ženama Višegrada i cele BiH da svedoče o monstruoznim seksualnim zločinima. Divimo se vašoj borbi za kažnjivost seksualnih i svih zločina, jer ste prokrčile put ženama širom planete u borbi za dostojanstvo i pravdu.

Kao i vi, duboko smo razočarane i ogorčene što je i međunarodna pravda krajnje nepravedna prema vama. Zajedno ćemo nastaviti da se borimo za kažnjivost zločina nad ženama, nećemo prestati da tražimo pravdu za žrtve seksualnih zločina i u ratu i u miru“.

Zajović je nastavila: „Hvala na poverenju da sa vama podelimo bol, da vam izrazimo saučešće, solidarnost i saosećanje. Odnos sa vama je oplemenio naše ljudsko postojanje, ublažio neizmeran osećaj stida jer znamo da dolazimo iz države-naslednice zločinačkog režima koji je izvršio agresiju na vašu zemlju, planirao zločine, organizovao oružane formacije koje su izvršile nebrojene zločine, a zločini u Višegradu su među najmonstruoznijima. Oni su u ovom gradu ubijali život, ubijali ljude samo zato što su drugačijeg imena, ceo grad pretvorili u konc-logor, a ni posle 2000. godine beogradske vlasti nisu napravile suštinski raskid sa zločinačkom prošlošću. Sada su na vlast došli kreatori i saučesnici politike devedesetih koji su pod međunarodnim pritiskom potpisali Briselski sporazum. To je pozitivno, makoliko predstavljalo puko ispunjavanje međunarodnih obaveza i čuvanje vlastitih pozicija. Pozitivno je to što više neće biti u mogućnosti da proizvode sukobe i remete mir u regiji. Međutim, mi znamo da se oni nisu promenili, znamo da su njihovi činovi izvinjenja i obećanja klečanja iznuđeni tehnički gestovi, cinizam prema žrtvama, obesmišljavanje smisla i vrednosti pravde. Jer sve dok je za njih ‘genocid’ reč koju teško izgovaraju, sve dok ne budu obelodanili punu istinu o direktnoj odgovornosti JNA, posebno Užičkog korpusa, sve dok u ovom gradu i dalje bude postojala ulica smrti nazvana imenom tog korpusa, sve dok se ne obelodani cela istina o masovnim grobnicama u jezeru Perućac, sve dok u Srbiji i dalje bude na delu rehabilitacija ratnog zločinca Draže Mihailovića i zločinačkih četničkih hordi koje su nastavile pohod smrti nad bošnjačkim stanovništvom 90-tih u ovom gradu, širom BiH i drugde, sve dok te ‘nove’ vlasti, umesto verbalnih izliva i iznuđenih poteza, ne budu preduzele konkretne korake i mere, nema promene“, zaključila je.

Čuo se gromoglasni aplauz. Novi reis-ul-ulema islamske zajednice Husein Kavazović je pozdravio Zajović, zahvalio na govoru i dolasku u Višegrad. Žene u crnom su spustile venac u Drinu. Venac je odmah potonuo i nakon sto metara se ponovo pojavio na površini.

Sa mosta se kolona se uputila prema mezarju gde je ukopano sedam žrtava od kojih su dvoje dece, devojčica od 6 godina i dečak od 7 godina. Još jednom su imami i reis zahvalili svim građanima koji su došli, svim vladinim i nevladinim organizacijama na podršci, a posebno Ženama u crnom. Otišle smo i do zloglasne banje Vilina Vlas gde je 1992. godine oko 200 žena bošnjačkog imena seksualno zlostavljano, ali dokazi o tom zločinu nisu bili dovoljni za podizanje optužnice u Haškom tribunalu. Milkana i Nadežda iz Kruševca, Ivana iz Leskovca, Snežana, Ljilja i Staša iz Beograda, sve iz Mreže žena u crnom ćutke su se približile mestu, ne napuštajući kola. Prošla nas je jeza od mesta, od srpskog svatovskog veselja i tu i u celom gradu i to baš tog dana. U tišini smo nastavile put, dugo nismo mogle da govorimo, ono što smo osećale činilo nam se neizrecivo.

Ljiljana Radovanović

Četiri priče o jednom zločinu

„Prijavila sam se kao jedna od aktivistkinja Mreže žena u crnom Srbije da odem u Višegrad 25. maja. Do tada nisam posetila ni jedno mesto zločina počinjenih i u moje ime. Jer i ja sam Srпкиnja. Ne mogu rutinski da napišem ovaj izveštaj, to može svako, ne mogu sada posle svega što sam videla, osetila, doživela“, zapisala je posle odlaska u Višegrad Milkana Pavlović iz organizacije „Peščanik“- Kruševac.

Mutna Drina, nabujala, kiša rominja, mračno, hladno, hladnoća se uvlači u kosti, osećam je, ali još ne znam zašto. Ćuprija na Drini, kao i nekada dok sam čitala Andrića, ali samo na trenutak. Jer na mostu tri hiljade crvenih ruža, pokisle od kiše na crvenom platnu. Gušim se, davim, suze liju, padaju na ruže, osećam težak kamen na grudima, nikako da udahnem punim plućima, mislim, gotovo je, ugušiću se. Zašto, pitam se, zašto u meni ovoliko bola, sramote, ne smem da podignem pogled, plašeći se kakav će me pogled dočekati. Ali moram, suočavanje je strašno ali neizbežno. Polako podižem glavu, ispod kapaka osećam vrelinu suza, moram, moram da pogledam ispred sebe. Tu je Bošnjakinja, prilazi mi, grli me i ljubi i zahvaljuje što smo došle. Žene prilaze, pozdravljamo se, upoznajemo, pričamo, stojimo na mostu sa tri hiljade ruža koje će uskoro plivati Drinom u znak sećanja na tri hiljade izgubljenih ljudskih života. Za jedan dan. A mi držimo venac od belih ruža, želimo da i on plovi Drinom zajedno sa crvenim. Žene nam i dalje prilaze, hoće da se fotografišu sa nama, kažu, želimo da ponosno pokazujemo sliku našu zajedničku, pitaju nas kako smo, sa njima deca sa osmehom na licu, nevini dečji osmesi. Stotine ljudi na mostu, stotine pogleda. Ali u jednom sam osetila ljutnju, u jednom glasu sam osetila bes, u moje grudi kao da se strela zakucala, ljudi, ja nisam kriva, govorim sebi, mi nismo krive za sve te zločine koji su počinjeni u naše ime. A počinjeni su, danas sam svedokinja svega što se desilo. Odlazimo sa mosta, Drinom plivaju crvene ruže, Drinom plivaju i bele ruže. Zajedno, bez ljutih pogleda, bez osude i kletve.

Krećemo ka groblju, mezarju. Povorka od stotinu ljudi kreće se lagano, korak po korak. Idu da isprate najmilije. Koračam, skamenjena, otupela u grču bola. A onda najednom, svu tu tišinu i bol prekida muzika, truba, veselje. Svadba, povorka, kola, vijore se srpske zastave. Viču, pevaju, sirene na kolima nas upozoravaju da se sklonimo. Policija održava red, mir. Koji mir, moja duša nema mira, ne može ga ni imati u ovom trenutku. Dva deteta se sahranjuju, nevine žrtve zločinačkog rata. To su bile njihove komšije, deca su se zajedno igrala, trebalo je zajedno da krenu i u školu te godine, krvave 1992. Koliko je kratko naše pamćenje, da li ga uopšte imamo? Koračam sve teže, teret mi je sve veći. Stižemo do groblja. Ulazim unutra pognute glave, uplakana, posramljena. Groblje na brežuljku, okrenem se, a most i Drina obasjani suncem. Da li je to neki znak, opet pitam sebe. Kako da nađem mir na ovoj zemlji? Zemlja hladna, vlažna, iskopana, čeka da primi ostatke žrtvi. Miriše na smrt, zločin, memlu. I ne znam može li ova zemlja promeniti miris pored hiljade grobova u njoj, hiljade žrtvi u jednom danu. Veliki

je to teret i za zemlju. Opet se okrećem i gledam grad. Kao da se ništa nije desilo. A ovi grobovi, a jame, a kletve koje sam čula, a sećanja, gde to smestiti, duše prepune bola, srca puna tuge i očaja. Bol mi se širi u grudima sve više, osećam kako pucam polako, kao da se bol razliva u svaku poru mog življenja. Upoznajem dve Bošnjakinje. Kažu, smogle su snage da dođu prvi put na ovo mesto. Tu su im sahranjeni najmiliji. Pričamo, nude me kafom, ratlukom, gledaju me pune razumevanja za moj pogled, moje prisustvo. Hvala vam Amina i Madžida, hvala vam za dobrotu i razumevanje, hvala vam za kafu koja mi je srce ugrejala, koja mi je vašom pruženom rukom dušu iscelila, hvala vam za to. Hvala vam što sam uz tu kafu popijenu sa vama osetila miris procvalog bagrema, primećila žuti maslačak, osetila toplinu sunca koje se tamo negde ispod crnih oblaka pojavilo. Baš nad mostom i drugom obalom Drine. Okrećem se da još jednom pogledam masovnu grobnicu, da bolje upamtim svo nedelo učinjeno ovde, učinjeno u naše ime, u ime mog naroda, u moje ime, jer i ja pripadam tom narodu. Sramotu nosim sa sobom, u sebi i ne znam kako ću se osloboditi nje. Težak je to osećaj, mučan. Treba živeti sa tim. Kako li žive ti zločinci koji i dan danas šetaju nekažnjeno, ponosni na ono što su učinili. U kakvoj zemlji ja to živim? Pitam se danas, pitaću se i sutra i još mnogo dana. Pitaću se sve dok pamtim jedan grad koji je pretvoren za jednu noć u mesto zločina, piše Milkana Pavlović.

***

Nadežda Kostić, takođe iz „Peščanika“ (Kruševac) obeležila je svoje sećanje na zločin u Višegradu 1992: „Zahvaljujem se Ženama u crnom koje su mi omogućile da prisustvujem obeležavanju 21 godine od zločina nad bošnjačkim civilima u Višegradu u aprilu 1992. godine. Ranije o svim tim zločinima nisam mnogo znala, jer u vreme rata, zbog medijskog mraka se u Srbiji o tome nije govorilo. Kada su u jezeru Perućac pronađeni leševi civila, saznala sam više, ali ne dovoljno. Tako da sam kao aktivistkinja i antimilitaristkinja želela da svojim prisustvom tamo, na mostu, na Drini, dam mali doprinos kao Srпкиnja koja se stidi i želi oprost za masovne zločine koje su u naše ime činili tamo neki ljudi, koji još nisu svi imenovani i kažnjeni za svoja monstruoza dela“.

Kostić nastavlja: „Kada smo sa vencem prišle mostu i kada sam videla sve te ljude koji su se sakupili da odaju počast svojim bliskim rođacima i prijateljima – žrtvama, ja sam uzdrhtala. Počeli su da nas fotografišu, da se pozdravljaju sa nama, vidi se da im je značilo što smo tu. Ja sam tada bila jako ponosna što sam tu, da pokažem svima njima da saosećam sa njihovim bolom. Drhtala sam i bila sam sva u grču slušajući govore ljudi iz organizacionog odbora. Pred očima su mi bile te nedužne žrtve koje su tu stradale i bacane u hladnu Drinu. Posebno me je dirnuo govor žene koja je prva progovorila o masovnim zločinima silovanja u hotelu „Vilina vlas“, gde je sistematski silovano i mučeno oko 200 žena, majki, devojčica, koje su služile kao seksualne robinje srpskih vojnika u štabu Milana Lukića. Preživelo je 30, a mnoge su izvršile samoubistvo. Nažalost, niko nije osuđen za zločin silovanja. Sve

to je za mene strašno i neću prestati da se zalažem da tražimo prostore za glasove žena koje su preživjele seksualno nasilje u ratu, a isto tako za žrtve seksualnih zločina i u miru. Takođe mi se dopao i govor muftije koji je pozivao na mir, slogu, a posebno to što je molio ljude da se ne plaše da svedoče o zločinima, jer će samo na takav način pomoći sebi, a i drugima da zločinci budu imenovani i samim tim i osuđeni.

Na tom komemorativnom skupu posebno su se organizatori zahvalili Staši Zajović i Ženama u crnom iz Srbije. Dirljiv je bio govor Staše Zajović u ime Žena u crnom, koje su neprikosnovene u svojoj misiji da se ne zaborave zločini počinjeni u naše ime i da zločinci budu osuđeni i kažnjeni", zaključuje Nadežda Kostić.

***

„Bila sam veoma uzbuđena i sretna kada smo 25. maja krenule za Višegrad jer sada u svom okruženju nisam morala da krijem gde idem. Svi su poželeti da mi se pridruže i poželeti su mi sretan put. Pred Bajinom Baštom zastale smo kod spomenika narodnom heroju Živanu Đurđeviću koga su četnici 25. maja 1943. godine mučili i pekli na ražnju dok nije izdahnuo", napominje Leskovčanka Ivana Ristić.

„U Višegradu muzika i srpske zastave svuda oko mene, kao da su svi čekali baš ovaj (za mene i mnoge tužan dan), da prave svadbe. Bila sam zgranuta i besna na taj narod koji nema, rekla bih, ni malo moralnog u sebi, ni srca, ni duše ni stida, ni srama. Osetila sam sramotu što pripadam tom narodu. Imala sam potrebu da ih, na sav glas, pitam kako ih nije sramota...

Na mostu Mehmed paše Sokolovića, na ogradi poredane crvene ruže, 3.000 ruža za 3.000 žrtava. Čujem ljude oko sebe kako pričaju. Oni znaju ko su počinio, ali kažu da ih je teško privedi pravdi, država ih štiti i kaže da nema dokaze. Nema dokaza? Ovoliko svedokinja i svedoka? Zaključujem da ljudi još uvek žive u strahu.

Poruke reisa i aktivistkinja svedokinjama i svedocima zločina su bile: "Svjedočite o zločinu, jer ne svjedočiti o zločinu je takođe grijeh. Tajiti istinu je grijeh. Nemojte mrziti...svjedočite".

Na mezarju je ispraćeno sedam žrtava agresorskog zločina, među kojima i dvoje dece... Jedna je devojčica rođena 1986. a dečak je rođen 1985. što znači da su tada imali samo 6 i 7 godina. Suze na licima njihovih bližnjih svedoče kolika je njihova bol i tuga, ali ipak, kažu da su i radosni jer su pronađeni posmrtni ostaci njihovih najbližih čime je bar u maloj meri ublažena njihova bol, a žrtve su konačno našle svoj mir. Užasno mi je bilo videti malu igračku, medvedića, zakačenu pored male rake na drvenom obeležju, gde je trebalo da bude sahranjeno, pored majke, sedmogodišnje dete. Suze su krenule same. Bol koju sam tada osetila je sad samo moja i još uvek je samnom. Da je živo, to dete bi sad bilo momak od 28 godina. Kakav li je to monstrum kome je

jedno dete zasmetalo samo zato što se drugačije zove?

Na mezarju nam prilaze dečak i devojčica, zahvaljuju nam što smo sa njima u tom trenutku i poželeli su da se slikaju sa nama. Dečak nas pita od kad smo u revoluciji? Zbunile smo se i pitale ga šta je to revolucija, a on je odgovorio: „To je valjda kad si protiv svojih, jer su oni loši“.

Ljudi su nam neprekidno prilazili i zahvaljivali se na podršci koju im kao Žene u crnom pružamo, a meni to daje snagu potrebnu da nastavim da se borim protiv nekažnjivosti, da ukazujem na zločine koji su moji sugrađani počinili i da tražim pravdu za žrtve genocida“, piše Ivana Ristić.

***

Sa Ženama u crnom sam obišla više mesta zločina nad Bošnjacima i Bošnjakinjama, Hrvatima i Hrvaticama i ostalim „nesrbima“. Osećaj je uvek isti, težak. Nema reči kojima se može opisati tuga koju osećam kada vidim i čujem šta se činilo u ime moje nacije i religije. Nacije i religije kojoj nažalost geografski pripadam, nikako etički i politički. U moje ime se ubijalo, silovalo i klalo, bacalo sa mosta. Ja sam tada bila dete. Ali odgovornost koju su mi nametnuli država, nacija i religija, kamen je oko vrata koji ću zauvek nositi i za koji ću se zauvek izvinjavati. Moliti za oprost. Nigde u svetu se ne može videti da se u jednom danu, u istom gradu slave i život i smrt osim u državama bivše Jugoslavije. Videla sam to u Višegradu, Srebrenici, Vukovaru, Prijedoru. To ne mogu shvatiti. S jedne strane svadba, s druge strane dženaza. A sve obojeno religijom i nacijom. Na svakom putovanju izvan Srbije mi uvek priđe neka majka koja me čvrsto uhvati za ruku. Ne zna ko sam, ne zna kako se zovem, ali zna da ću je razumeti. Žao mi je što nema više ljudi iz Beograda, mladih ljudi koji će otići i uhvatiti majke čvrsto za ruku. To vodi pomirenju. Takođe mi je žao što se majke s obe strane ne nađu i ne uhvate za ruke. I to bi vodilo pomirenju pre nego uzdanje u religiju i naciju, državu, koje nikome nisu ništa dobro donele. Ja nisam majka i nemam legitimitet da im kažem šta da rade. Ja nisam nikoga izgubila u ratu. Ja nemam legitimitet za bilo šta osim da ih držim za ruku i svojom društvenom akcijom probam da im olakšam bol, da doprinesem da zločini budu kažnjeni. Ali se nekako plašim da sve dok žene, majke, sestre, supruge ne shvate da su rat, država, nacija, religija i svi društveni identiteti kamen oko vrata i ono što nas čini drugačijima, pre nego samo ljudima, neće biti mira. Identiteti koje nam nameće društvo nas sprečavaju da se držimo za ruke i teraju nas da slavimo svoje "heroje", "šehide" ili kako se već zovu koji su, kako kažu, da bi nas odbranili, morali da počine zločine. Ne. Nećemo ih slaviti. Nećemo ih braniti. Oni moraju platiti kaznu koju su zaslužili. Odgovornost je imperativ.

Gordana Subotić

Dani ubijanja u Prijedoru

Aktivisti i aktivistkinje iz BiH i Srbije, predstavnici udruženja žrtava i drugih nevladinih organizacija obeležili su 31. maja Dan bijelih traka mirnim okupljanjem na gradskom trgu u Prijedoru i odavanjem počasti civilnim žrtvama rata u gradu u kojem su 1992. godine postojali logori poput Omarske i Keraterma kroz koje je prošlo nekoliko desetina hiljada ljudi, a više hiljada ih je brutalno ubijeno, uključujući 103 deteta.

Naredbu o obilježavanju „nesrba“ u Prijedoru u maju 1992, izdao je opštinski krizni štab na čijem je čelu bio Milomir Stakić, osuđen od strane Haškog tribunala na 40 godina zatvora. Pored njega, za prijedorske zločine osuđeno je još 17.

Na skupu je osuđena diskriminacija žrtava te neslaganje s politikom lokalnih vlasti koje uporno negiraju stradanje građana Prijedora „nesrpske“ nacionalnosti. Vlastima je poručeno kako je nedopustivo da u centru Prijedora ne postoji nijedan memorijal za civilne žrtve „nesrpske“ nacionalnosti, iako je poznato da je u tom gradu ubijeno 3.183 civila.

Učesnici su nakon protestne šetnje na glavnom gradskom trgu, gde smatraju da treba da postoji spomen obilježje civilnim žrtvama rata, pročitali listu zahteva lokalnim vlastima te položili 103 ruže za ubijenu prijedorsku decu.

Svi su nosili bele trake oko ruke, što je simbolično podsećanje na naredbu ratnih vlasti Prijedora od 31. maja 1992. godine po kojoj su svi „nesrbi“ morali označiti svoje kuće belim čaršafima, te su bili obavezni nositi belu traku oko ruke ukoliko bi želeli izaći iz kuće.

Na transparentu koji su držale Žene u crnom pisalo je „31. maj – Svjetski dan bijelih traka“.

Staša Zajović, koordinatorica udruženja Žene u crnom, smatra da je, unatoč svemu, i ovakav skup za Prijedor „historijski“. „Ovaj događaj pokazuje šta znači solidaran i zajednički pritisak na općinske vlasti koje ne samo što ignoriraju nego i ponižavaju sjećanje na pogrom, mučenje i ponižavanje nesrpskog stanovništva u Prijedoru. Ovo pokazuje snagu civilnog društva u suočavanju s prošlošću i pokazuje koliko je neophodno da se stvori solidarna zajednica ljudi koji neće dozvoliti da se ovako nešto ponovi, uprkos svih problematičnosti mehanizama institucionalne pravde na međunarodnom nivou“, kaže Zajović.

Ipak, razočarana je činjenicom da su na obilježavanju 31. maja došli organizirano aktivisti iz cijele BiH, pa i iz Srbije, dok u isto vrijeme na trgu nije bilo predstavnika lokalnih vlasti. „To pokazuje da je elementarni moralni poredak poremećen. Današnja akcija je krik da se uspostavi vododjelnica između dobra i zla, zato što je takva vrsta besćutnosti čin nepravde prema sebi, a na prvom mjestu prema žrtvama tih strašnih, bezumnih, fašističkih zločina“, zaključuje koordinatorica Žene u crnom.

Dok je dostojanstvena povorka - bez dozvole - šetala glavnom prijedorskom ulicom, iz obližnjih kafića čula se glasna muzika, a mnogobrojni građani i građanke Prijedora sunčali su se u baštama i nezainteresirano posmatrali šta se dešava. Staša Zajović kaže da joj je to najviše i zasmatalo, više nego da se desio nekakav incident.

“Na žalost, dobar dio ljudi je zaveden tim manipulacijama”, kaže Zajović, “ali nam je jako drago što iz godine u godinu na ovakvim skupovima raste broj ljudi u borbi protiv nekažnjivosti zločina. Ipak, danas je najveće zlo u odnosu prema tome ravnodušnost i skrivanje pogleda.”

Sjećanje ne možete zabraniti

Posljednjeg dana maja bili/e smo u Prijedoru. Nosili/e smo oko leve ruke bele trake, podsetnik na isključivanje, obeležavanje i uništavanje drugačijih. Gradske vlasti Prijedora nisu dozvolile protestnu šetnju, ali, mi smo došetali/e do glavnog gradskog trga, sa aktivistima/kinjama inicijative “Jer me se tiče”, ljudima iz Banjaluke, Bijeljine, Mostara, Prijedora, Sarajeva, Tuzle, Zagreba, Zenice, praćeni mukom onih pored kojih smo prolazili. Pitale smo se da li je one koji su bili tu 1992. godine bilo sram da ponovo vide bele trake oko ruku svojih sugrađana?

Jedan mladić iz kolone je, srećan, rekao drugom - „Jesi li ikad’ mog’o zamislit’ da će ovo bit’ moguće?“ Zabranjena šetnja postala je čin oslobođanja od straha, imenovanje zločina, odbijanje da sećanje na žrtve bude privatan čin porodica. Majka Mejra Dautović, čija su deca ubijena u Omarskoj, došla je. I druge žene, bivše zatvorenice Omarske ponosno su hodale svojim gradom iz kog su proterane. Sve smo bile tako srećne što smo tu.

Kroz logore Omarska, Trnopolje i Keraterm prošla je 31.000 ljudi. Glavni trg nosi ime Zorana Karlice, vođe srpske vojske koja je u prijedorskom kraju počinila najmonstruoznije zločine i sprovođila sistematsko uništenje nesrpskog stanovništva. Bolna ironija svuda oko nas.

Mladi ljudi čitali/e su poeziju prijedorskih pesnika. Goran, mladić iz Prijedora, pročitao je listu zahteva prijedorskim vlastima, koje i dalje sprovode politiku segregacije i sistematske diskriminacije, negiraju zločine, zabranjuju komemorativne skupove i ne dozvoljavaju gradnju spomenika ubijenim civilima nesrpske nacionalnosti. Oko nas transparenti: “Zločin je zločin, ma koliko šutjeli – Antifa Prijedor” i “Sjećanje ne možete zabraniti”.

Tražili/e smo da se izjednači položaj svih građana Prijedora, da se prekine fašistička praksa “građana/ki drugog reda” i da se spreči zaborav žrtava zločina. Poslali smo jasnu poruku da ljudi koji su ubijeni nisu

zaboravljeni. Prošle godine, na ovom trgu je stajao jedan čovek. Godinu dana kasnije, stajali su mnogi, mladi Prijedorčani pre svih, čija je građanska hrabrost prekinula ćutanje njihovih roditelja. Položili/e smo bele i crvene ruže, sa imenima ubijene prijedorske dece, kao temelj zabranjenog spomenika. Mladi ljudi, generacije koje su stasale posle ratova, udarile su, simbolički, šamar generaciji svojih roditelja, koja je ćutala.

U gradu je bilo tiho, kao da niko nije očekivao, možda ni sami učesnici/e, nakon tolikih zabrana, da će se protest stvarno desiti. Tokom stajanja nije bilo otvorenih neprijateljstava, položene ruže su stajale satima pošto su se učesnici/ce razišli/le. Dok smo razgovarale/i, pitale/i smo se da li je ćutanje znak preispitivanja, da li će ovo što su uradila njihova deca naterati stariju generaciju da se suoči sa svojim sećanjima i progovori.

Mladi ljudi oko nas su dali Danu bijelih traka novu dimenziju, on je postao dan svih onih koji ne žele da žive u društvu u kojem se ljudi isključuju i uništavaju na osnovu različitog identiteta. Važno je da su oni koji/e grade budućnost Bosne i Hercegovine shvatili da nema mira bez istine o prošlosti, bez suočavanja sa krivicom i bez utvrđivanja odgovornosti. Još je važnije što su sve uradili zajedno, prevazišavši sve granice koje ih dele.

Tekst je zapisala Nataša Lambić nakon razgovora sa Džanom, Ljiljom, Marijom, Milkom, Natašom, Stašom, Goranom i Vladom sa kojima je bila u Prijedoru.

Bolji Beograd ne zaboravlja prijedorske zločine

Žene u crnom su 23. maja na Trgu Republike od 13,30 h u crnini i ćutanju organizovale mirovnu akciju "Zločini nad ženama u ratu u Bosni i Hercegovini – pamtimo". Akcija se organizovala u koordinaciji sa Udruženjem Prijedorčanki „Izvor“. Na crnim transparentima je pisalo: „U ratu u BiH silovano je više od 20.000 žena“; „U ratu u BiH prognozirano je dva miliona ljudi“; „U ratu u BiH ubijeno je 97.287 ljudi“.

U saopštenju Žena u crnom uoči akcije se kaže da se njom želi podsetiti na razmere zločina nad ženama. „Silovanja je bilo na svim stranama. Masovna sistematska silovanja žena tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu su bila akt muškog nasilja nad ženama, ali i akt etničkog čišćenja, ratnog plena i teritorijalne ekspanzije. Među silovanim ženama najviše je bilo Bošnjakinja, a među počiniocima je najviše bilo Srba. Samo u regiji Prijedora ubijeno je 266 žena, od toga deset devojčica, a još uvek je kao nestalo evidentirano 107 žena.

Seksualni zločini su tokom istorije bili neimenovani i nekažnjeni, i samo zahvaljujući solidarnim koalicijama feministkinja i pravnih ekspertkinja, ovi zločini postaju deo međunarodnog i nacionalnog zakonodavstva. Nikada nećemo prestati da tražimo prostore za glasove žena koje su preživele seksualno nasilje u ratu. Nikada nećemo prestati da zahtevamo pravdu za žrtve seksualnih zločina nad ženama i u ratu i u miru“, kaže se. Učesnice i učesnici zahtevaju da se kazne svi odgovorni za masovna sistematska silovanja i ubistva u logorima smrti u opštini Prijedor (Omarska, Keraterm,

Trnopolje); da institucije države Srbije prestanu sa negiranjem, relativizovanjem zločina počinjenih u naše ime, čime će konačno uvažiti dostojanstvo žrtava; da pored puko deklarativnih izjava visokih predstavnika Republike Srbije, diskontinuitet sa politikom relativizovanja i poricanjem zločina moraju da prate konkretni koraci na političkom, krivičnom, obrazovnom i kulturnom planu".

„Smatramo da ove obaveze država Srbija mora da ispuni kako bi se zadovoljilo pravo na istinu i pravdu. To je pre svega naša odgovornost prema žrtvama zločina počinjenih u naše ime. Ovom mirovnom akcijom nastavljamo da se borimo protiv zaborava koji preovladava u Srbiji, gradimo kulturu sećanja, čime takođe doprinosimo dobrosusedskim odnosima i miru u regiji, obaveštavaju Žene u crnom 22. maja.

Polaganjem belih vreća sa imenima 266 ubijenih prijedorskih žena i djevojčica, na centralnom gradskom trgu u Prijedoru je takođe 23. maja obilježen "Dan bijelih traka". Simbolika belih traka potiče od 31. maja 1992, kada su vlasti bosanskih Srba u Prijedoru (kasnije i u drugim mestima) naredile putem lokalnog radija nesrpskom stanovništvu da obeleži svoje kuće belim zastavama ili čaršafima, i da pri izlasku iz kuća stave bele trake oko rukava. Ovo je bio početak kampanje masovnih egzekucija, silovanja, koncentracionih logora i drugih zločina, čiji je ishod uklanjanje 94 odsto Bošnjaka i bosanskih Hrvata sa teritorije opštine Prijedor. To je prvi put od 1939. i nacističkog proglašenja po kojem su poljski Jevreji morali nositi žute trake sa plavom Davidovom zvezdom oko rukava, da su članovi jedne etničke ili religijske grupe na ovaj način obeleženi za istrebljenje.

Presuda cinična i uvredljiva

Žene u crnom će 1. juna sa Udruženjem žrtava opštine Zvornik obeležiti 21 godinu od masovnih zločina nad „nesrpskim“ stanovništvom prilikom srpske agresije na Bosnu i Hercegovinu, 1992. godine. Danas, posle toliko godina još uvek se traga za 611 ubijenih Zvorničana, saopšteno je 31. maja.

U saopštenju se podseća da su „u Bijelom potoku 1992. godine počinjeni najstrašniji zločini na teritoriji opštine Zvornik. Pripadnici paravojne formacije 'Žute ose' proterali su, likvidirali i opljačkali oko 1.300 ljudi. Gotovo trećinu stradalih su činila deca. Pre 21 godinu, 1. juna, u Bijeli potok su dovedeni Bošnjaci iz sedam zvorničkih mesnih zajednica. Potršani su u kamione, muškarce su odvojili od žena, roditelje od dece. Svi sposobni za vojsku, njih više od 700, odvedeni su u srednjoškolski centar u Karakaju, gde su ubijeni. Za ove zločine pred Specijalnim sudom u Beogradu 2010. godine osuđeni su Brano Grujić na šest godina, a Branko Popović na petnaest godina zatvora".

„Visina presude je cinična i uvredljiva za žrtve. Presuda čini da žrtve nemaju poverenja u institucionalni pravni sistem, koji je i ovoga puta pokazao da ne zadovoljava pravdu. Štaviše, ovakvom presudom ne samo da zločini nisu adekvatno kažnjeni, već se stiče utisak da se zločin isplati“, zaključuje se u saopštenju i dodaje da su Žene u crnom i nakon presude nastavile sa porodicama žrtava odnose prijateljstva, saradnje i zajedničkog rada, gradeći tako pravedan mir u regiji.

Ništa za naoružanje

Povodom 24. maja, Međunarodnog dana ženskih akcija za mir i razoružanje Žene u crnom objavile su saopštenje u kome traže da „Skupština Srbije onemogući kupovinu borbenih aviona od bilo koje države i da se ministru odbrane i ostalim državnim funkcionerima onemogući samovoljno pregovaranje, a pogotovu sklapanje ugovora“.

„Uprkos ozbiljnom deficitu u državnom budžetu, prvi potpredsednik Vlade Srbije i ministar odbrane Aleksandar Vučić je, nakon susreta sa ruskim ministrom odbrane, obelodanio da je kupovina ruskih aviona MIG 29 M2 gotova stvar. Objavljene su procene stručnjaka da bi za eskadrilu od 12 do 16 aviona Srbiji bilo potrebno najmanje milijardu evra, budući da je na svetskom tržištu cena savremenog višenamenskog borbenog aviona između 50 i 100 miliona evra. Održavanje i eksploatacija ovakve eskadrile koštali bi godišnje 250 miliona dolara, što je trećina srbijanskog vojnog budžeta“, konstatuje se u saopštenju.

„Pripreme za ovu veliku javnu nabavku odvijaju se netransparentno; o njoj nije raspravljala Skupština, a uvereni smo da bi se u parlamentu našla grupa odgovornih poslanika koja bi ukazala na opasnost od ovakvog trošenja koje bi, zasigurno, Srbiju uvuklo u novi nepotrebni, neracionalni kredit. Jer, sredstva kojima država sada raspolaže, nisu dovoljna ni za nabavku goriva i obuku pilota. Naglašavamo da se javnosti ne predočavaju tačno obaveze Srbije u čuvanju svog vazdušnog prostora, odnosno činjenica da tu obavezu može ispuniti i bez najavljenog investicionog avanturizma, uz skromna ulaganja u odnosu na megalomaniju državnog vrha. Iza navodnih „međunarodnih obaveza“ koje se mogu ispuniti i bez ogromnih troškova, krije se teza koju plasiraju vojni krugovi da je snažna avijacija neophodna kao faktor odvratanja“. kaže se. Ovo postaje preskupa, hazarderska doktrina u državi oronulih bolnica i škola, ljudi koji se prehranjuju iz kontejnera. Iskustva Srbije u poslednje dve decenije ukazuju da se vojska koristila jedino kao opasni instrument hegemonije. Kupovina najmodernijih borbenih aviona dokazuje da opasne nacionalističke ideje nisu samo prošlost. Srbija je siromašna država i novac utrošen za vojne potrebe direktno je ugrožavanje egzistencijalnog minimuma većine stanovništva, posebno ranjivih, ugroženih grupa. Umesto vojnih troškova, neophodno je ulagati u obrazovanje, zdravstvo, socijalnu zaštitu, nauku i kulturu, saopštavaju Žene u crnom 24. maja.

Samo je siromašna Vojvodina dobra Vojvodina

Žene u crnom organizovale su 8. maja u Beogradu razgovor pod naslovom „Vojvodina - tragedija ili farsa jedne autonomije“.

Učesnici su najčešće analizirali situaciju u Vojvodini uoči i nakon potpisivanja briselskog sporazuma o odnosima Beograda i Prištine. Publicista Laslo Vogel kaže da su, kad je reč o Vojvodini, Demokratska stranka (DS) i Srpska napredna stranka (SNS) na istoj talasnoj dužini, i procenjuje da će Vojvodina biti kolateralna šteta i kompenzacija za gubitak Kosova. Kad je 12. aprila u Novom Sadu bio protest pokrajinske opozicije i nekih udruženja građana koji su su tražili ostavku vojvođanskog premijera Bojana Pajtića i odustajanje od donošenja Deklaracije o zaštiti ustavnih i zakonskih prava Vojvodine (Deklaracija) nije se znao ishod briselskih pregovora o Kosovu.

Dr Slobodan Sadžakov sa Novosadskog univerziteta kaže da je miting organizovan iz Beograda. Vojvođanski klub je prema Zakonu o dostupnosti informacija od javnog značaja tražio obaveštenja o aprilskom mitingu. Saznao je samo da je miting održan na mestu koje gradski pravilnik zabranjuje jer su dozvoljene samo lokacije „kod SPENS-a i kod Miletića“. Nije saznao ni koliko košta miting, a zahtev za postavljenje bine stigao je od sindikata „Sloga“.

Vegel kaže da su vojvođanske ispostave SNS i Socijalističke partije Srbije (SPS) frakcije unutar svojih partija, a u Vojvodini je gnezdo njihovih ekstremista.

Đorđe Subotić, predsednik Vojvođanskog kluba smatra da je nakon briselskih sporazuma o Kosovu pravi trenutak za novi ustav koji će Vojvodinu definisati kao republiku. „Od Ustava iz 2006. se može svašta očekivati, jer dozvoljava ukidanje onih koji postoje i formiranje novih autonomnih oblasti. Ustav propisuje suštinsku autonomiju za Kosovo i 'nesuštinsku' za Vojvodinu koja je u zakonima Srbije definisana kao budžetski izdatak od sedam odsto“, kaže Subotić. Subotić predviđa da će se nakon gubitka Kosova „memorandumska Srbija“ preseliti u Vojvodinu.

Deklaraciju je trebalo formulisati odmah nakon odluke Ustavnog suda u julu prošle godine kojom se Vojvodini reduciraju ili ukidaju 22 nadležnosti, kaže Subotić. Jedna od odredbi Zakona o utvrđivanju nadležnosti Autonomne pokrajine Vojvodine koja je proglašena neustavnom je odredba kojom teritoriju APV čine Bačka, Banat i Srem. Svaka akcija izaziva reakciju, pa je tako vojvođanski proizvođač čokolade nakon odluke Ustavnog suda smislio novu recepturu – jednu čokoladu sa tri fila: filom „Bačka“, nadevom „Banat“ i punjenjem „Srem“.

U Vojvodini se sve ćirilizuje, deformiše se pokrajinska arhitektura, nestaju ulice koje pokazuju da je urbana Vojvodina drugačija od južnije Srbije. Umesto baroknih, koje su vojvođanski standard, grade se crkve u vizantijskom stilu. Ali, za Subotića ima nade još od godine 2000. Tada je na festivalu „Zlatna tamburica“ za najlepšu novu vojvođansku pesmu izabrana „Vojvodina za prodaju nije“.

„Treći balkanski rat“, kako sociološkinja Janja Beč Neumann kvalifikuje period od vojvođanske „jogurt revolucije“ oktobra 1988 do 1999. plaćen je vojvođanskim parama. „U Vojvodini još ima šta da se pljačka. To je i motiv letošnje odluke Ustavnog suda da se ukinu nadležnosti Vojvodini. U Vojvodini neće biti autonomije sve dok bude bilo šta da se opljačka,“ zaključila je.

Sa njom se slaže i Sadžakov kad kaže da se „srpski nacionalizam hrani centralizmom i pljačkom, slep za vlastiti ekonomski interes“.

Vegel vidi da je Vojvodina oštro podeljena na radikalnu i građansku od 1945. „Autonomija nije stvar Vojvodine već države. Kad Vojvodina ne bi htela autonomiju, Beograd bi morao da je navori na to. Dok je bila SFRJ Beograd je imao protivtežu, korektiv u Ljubljani, Sarajevu, Zagrebu...“

VOJVODANSKI KLUB VAJDASÁGI KLUB VOJVODINSKÝ KLUB CLUBUL VOJVODINEI ВОЈВОЂАНСКИ КЛУБ VOJVODINAKO ČIDIFE

Posle raspada SFRJ Beograd ostaje osamljeni grad bez repera i takmičarskog duha koji pospešuje i ekonomski razvoj. Autonomija je sinonim demokratije. Autonomija je u suštini liberalna ideja jer zauzdava vlast većine."

Dr Beč Neumann smatra da Vojvodina propada od 1918. Prema bruto društvenom proizvodu i udelu pismenih u ukupnom stanovništvu bila je na drugom mestu u SFRJ, što sada beleže samo nostalgični. Srbi se naseljavaju na sever od „turskih vremena“. Od 32,8 odsto Srba, koliko ih je bilo u stanovništvu Vojvodine 1918. danas ih je blizu 70 odsto. Istovremeno, u Vojvodini je danas manje 50.000 Hrvata i 150.000 Mađara nego 1991. Oko 260.000 izbeglica iz SFRJ je došlo u Vojvodinu, više nego posle Drugog svetskog rata, a raskorak između njih i starosedelaca se ublažava silom. „Nacionalistička zver ne uspeva u Vojvodini jer 30 odsto stanovništva nisu Srbi, a u Vojvodini znaju kako 'živeti sa drugima'“, kaže Beč.

Sadžakov i Subotić se slažu da su Liga socijademokrata Vojvodine (LSV) i njena ideja autonomije na niskim granama. „Nenada Čanka je stigla 'estradna i kumovska priča'. Trebalo bi da se povuče zbog kalkulantskog ponašanja i afera“, ocenjuje Sadžakov, a Subotić objašnjava da se „LSV izgubila, jer se zasnivala na ličnim vezama Čanka i Borisa Tadića“. Judita Popović, poslanica Liberalno-demokratske partije ocenjuje da se danas Savez vojvođanskih Mađara pokazuje kao stožer vojvođanske ideje, ali sa konceptom teritorijalne autonomije, tako da srpski nacionalizam gubi ekskluzivitet u Vojvodini.

Subotić ne vidi izvornu političku scenu u Vojvodini jer za osnivanje pokrajinske stranke treba sakupiti mukotrpnih 10.000 potpisa. Dodaje da je civilno društvo postalo ispostava vlasti, jer ga ona finasira. Vegel tvrdi da je vlast u Vojvodini korumpirala mnogo intelektualaca, a savezništvo neokaljane vojvođanske i beogradske inteligencije ne postoji. Popović se slaže da su samo nacionalno definisani mogli da napreduju u Vojvodini, a da koncept „velike Srbije“ još nije propao.

Beč je načela fenomen vojvođanskih „belih mrlja“, tema o kojima se ćuti. Vojvodina se nije suočila ni sa logorima formiranim 1991. na njenoj teritoriji, a kamoli sa onima nastalim posle Drugog svetskog rata. Prema nemačkim podacima, oko 60.000 Nemaca, evidentiranih imenom i prezimenom je stradalo u jugoslovenskim logorima posle Drugog svetskog rata, a činili su više od četvrtine stanovnika Vojvodine. Od 540.000 hektara nacionalizovane zemlje u Vojvodini, 400.000 hektara je oduzeto Nemcima, kaže ona.

Vegel dodaje da je 1944. bila najgora za vojvođanske Mađare. Po vojvođanskim selima su postavljene kutije u koje su seljani ubacivali imena „sumnjivih“ Nemaca i Mađara. Takvima je sledio „preki sud“, kaže ovaj književnik. U Subotici je nastradala osoba koja je bila previše „ženstvena“ i za pare naklonjena nemačkim oficirima.

Vegel podseća da se u ratovima 1990-ih „u Vojvodini etničko čišćenje sprovodilo ili direktnim pretnjama, ili isterivanjem iz opštinskih službi, naročito sudova“, dok Subotić nabroja da „nisu Hrtkovci jedino vojvođansko selo iz koga su Hrvati proterani. Masovno su odlazili i iz Novog Slankamena, Kukujevaca. U Rumi su profesori koji nisu Srbi dobijali otkaze, a njihov posao su dobijale izbeglice srpske nacije“.

Popović se složila da nije bilo suočavanja sa prošlošću u 20. veku u Vojvodini ni prvi ni drugi put.

Nagrađeni uprkos svemu

Žene u crnom bile su među učesnicama obeležavanja Međunarodnog dana borbe protiv homofobije i transfobije, koji se u svetu obeležava trinaestu, a u Srbiji devetu godinu. LGBT osobe su ove godine 17. maja u Beogradu na travnjaku u Studentskom parku, uz šarene stolice, balone i deleći kolačiće sreće građanima, uz povećane mere bezbednosti organizovale „Šareni piknik“. Iako Srbija ima zakone koji kažnjavaju diskriminaciju i homofobiju, stvarnost je drugačija.

Zabranama nekoliko Parada ponosa i stalnim pretnjama nasiljem, država se povlačila pred pretnjama siledžijama, a pripadnicima LGBT populacije onemogućeno je pravo na javno okupljanje,

U prošloj godini zabeležene su tri pravosnažne presude za diskriminaciju gej populacije - protiv jednog dnevnog lista, političkog funkcionera i osobe koja je na radnom mestu diskriminirala kolegu zbog pretpostavke o njegovoj seksualnoj opredeljenosti.

Odeljenje za organizaciju, prevenciju i rad policije u zajednici Uprave policije Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije dobitnik je prve "Duga" nagrade koju dodeljuje Gej strejt Alijansa. Među nominovanima našli su se Kancelarija za ljudska i manjinska prava, Ministarstvo pravde i državne uprave, reditelj predstave "Izopačeni" Andrej Nosov i Gordana Mitrović, prva trans osoba koja je pričala o trans problematici i po čijoj je životnoj priči snimljen film "Ja kad sam bio klinac, bila sam klinka", koji je prikazan na Berlinskom festivalu.

Rat je slomio srca

Na Jahorini je 17. i 18. maja održan Deveti Međunarodni forum za tranzicionu pravdu. Tema foruma je bilo pomirenje u postjugoslovenskim zemljama. Forumu je prisustvovalo više do 200 osoba iz Slovenije, Hrvatske, BiH, Crne Gore, Srbije, Kosova i Makedonija. Žene u crnom je predstavljala Ljiljana Radovanović.

Međunarodni forum za tranzicionu pravdu organizovan je u okviru Inicijative za formiranje komisije za utvrđivanje činjenica o žrtvama ratova na prostoru bivše SFRJ (REKOM). Nosioci Inicijative za REKOM su nevladine organizacije iz celog regiona bivše SFRJ, koje od država nastalih raspadom Jugoslavije zahtevaju da formiraju REKOM kao međudržavnu komisiju.

Član Predsjedništva Bosne i Hercegovine Željko Komšić založio se 17. maja za proces pomirenja u regionu i rekao da je to jedan od preduslova za normalan život građana. "Ljudi žele običan, normalan život, posao od koga se može živjeti i nadu za budućnost za svoju djecu. Bez pomirenja, jednakosti, ekonomskog razvoja, biće teško održati tu nadu", rekao je Komšić na otvaranju Devetog Međunarodnog foruma za tranzicionu pravdu. On je ocenio da su narodi na prostoru bivše Jugoslavije bili toliko povezani da je rat pokidao ne samo veze nego "slomio i srca" ljudima na ovim prostorima.

Izaslanik predsednika Hrvatske Tonči Stančić rekao je da je suočavanje s prošlošću i osvetljivanje uloge svih na ovim prostorima preduslov za saradnju i za regionalnu stabilnost. "S bremenom prošlosti je teško ići naprijed", kazao je Stančić. Prema njegovim rečima, suđenja za ratne zločine ne mogu biti jedini instrument pomirenja i stabilizacije, niti su dovoljna da bi se čuo glas žrtava i zadovoljila pravda za njih. "Žrtve ne smiju ostati samo brojevi, one moraju dobiti ime i prezime, mora se utvrditi njihov identitet", kazao je Stančić i dodao da se u Hrvatskoj još traga za 1.705 nestalih.

Lični izaslanik predsednice Kosova Selim Selimi ocenio je da region zahteva zajednički rad na miru i na potrazi za pravdom. "Potreba za pravdom je čak i važnija od potreba suda. Moramo uraditi sve što je moguće da saznamo za sudbinu nestalih", kazao je Selimi.

Reditelj Dino Mustafić rekao je da "pomirenje znači uvažavanje bola i patnji za druge. Ne možemo i ne trebamo zaboraviti šta se dogodilo, ali možemo oprostiti", kazao je.

Može se zaključiti da se, što se tiče tranzicione pravde, ne možemo pohvaliti da je u regionu došlo do velikih promena koje su se očekivale. Neki su naveli da je tome doprineo i rad Haškog tribunala, tvrdeći da je on mogao i više da doprinese tranzicionoj pravdi. Verski velikodostojnici iz sve tri konfesije negirali su da su bilo čime doprineli da dođe do rata ili da su potpirivali i podstrekivali na mržnju u ratu. Uglavnom se slažu da rade na pomirenju i smatraju da zalaganjem i propovedima daju veliki doprinos pomirenju u regionu.

Drugi dan foruma počeo je sesijom o iskustvima iz Severne Irske, koja je predstavila Avila Kilmurlaj (Avila Kilmurray) iz Community Foundation for Northern Ireland. Ona je rekla: „Pomirenje se sastojalo iz više slojeva - od političkog, institucionalnog do narodnog i pojedinačnog. Za pomirenje je najvažnije saslušati žrtvu, ne osporavati njene činjenice i pokušati je razumeti. Treba čuti i zločince.“

Tokom sesije o pomirenju iz ugla naučne zajednice Denis Kostovic iz Londonske škole za ekonomiju i političke nauke je rekla da nema pomirenja ako se krivac i žrtve izjednačavaju. Diskutanti su napomenuli kako nema pomirenja bez razumevanja događaja iz rata i konteksta u kome su se oni desili. „Ne trebamo se miriti sa onima koji misle isto kao mi, nego sa onima drugima. Moramo se prvo dobro posvađati sa njima pa onda miriti. Kada se radi o pomirenju, žrtve ne smeju da budu brojke ili statistika, već imaju ime, prezime, gde su ubijeni i pod kojim uslovima“.

Govoreći o doprinosu kulture pomirenju, gotovo slične primere su naveli reditelji Lazar Stojanović iz Srbije i Dino Mustafić iz Sarajeva. Saglasili su se da nije lako praviti umetničke programe koji se odnose na događaje iz prošlosti. Mnogi umetnici moraju da prežive od plate, predstave i filmovi se prave iz državnog budžeta tako da reditelji i glumci moraju da igraju i snimaju ono što nije trn u oku vlastima. Samo mali broj njih ima mogućnost da predstavom ili filmom pošalje poruke svome i drugim narodima o ratu. Predstavnica žrtava je ispričala: „Kada nekome iz RS kažem da je to tvorevina natopljena krvlju naše dece, da je to genocidna tvorevina, on odgovara da nije kulturno tako nešto reći“.

Na sesiji „Pomirenje iz ugla organizacija civilnog društva“ se uglavnom govorilo o saradnji udruženja žrtava u regionu. Stav nekih izlagača je bio da u saradnju treba da se uključe i udruženja veterana i logoraša da bi se više saznalo šta se desilo. Kao najznačajnije nasleđe Haškog tribunala istaknuto je da je Tribunal doprineo da se saznaju istine o zločinima i doneo presude u kojima je rečeno da je silovanje ratni zločin i zločin protiv čovečnosti.

Učesnici i učesnice foruma su prisustvovali u Sarajevu i predstavi „Kad bi ovo bio film“, po tekstu Almira Imširevića, a u režiji Dine Mustafića.

Ljiljana Radovanović

Ženski umetnički festival u Prištini

FemmesFatalesFestival (FFF), u organizaciji ARTPOLIS – Center for Development of arts/Centra za promociju umetnosti održan je u Prištini od 27. do 29. maja u Oda Pozorištu, u sportskom centru „Boro i Ramiz“, koji još uvek tako zovu. I svi koje smo pitali na ulici dok smo tražile pozorište veoma predusretljivo su nam tako odgovarali, trudeći se da govore na sprskom, čak i kad bismo pitale na engleskom. Grad pulsira mladalačkom energijom, živošću, stalno smo sretale na ulici ili po kafićima naše drage prijateljice i prijatelje iz Prištine.

Zana Krasnići (Krasniqi), osnivačica ARTPOLIS-a i ekipa su odlično organizovali FFF, kao pionirski poduhvat sa puna četiri dana programa: pozorišnih predstava, filmova, izložbi, koncerata, diskusija, promocija i performansa...Nažalost, mi iz Žena u crnom i beogradskog Dah teatra smo mogle da ostanemo samo dan i po, tako da smo uskraćene da vidimo mnogo više. Dirljivo je bilo videti mlade volonterke, Albanke i Srpkinje iz Gračanice, Lapljeg sela kako komuniciraju, dočekuju goste FFF i preko angažovane umetnosti i aktivizma učestvuju u izgradnji mira.

Drugog dana FFF prepodne održana je projekcija kratkih filmova kosovskih rediteljki pod nazivom „Žene u ratu“. Prikazana su četiri dokumentarna filma: „Povratak“ autorke Bljerte Zećiri (Blerta Zeqiri) (21 minut), „Uspavanka“ (4 minuta) i „Prazna kofa“ (21 minut) rediteljke Antonete Kastrati, „Škurta“ (Shkurta) (20 minuta) Arzane Kraja. Radnja svih filmova je tokom bombardovanja 1999. na Kosovu. Filmovi spajaju najviše estetske vrednosti, poetičnost, jasne političke i etičke principe. Ni traga od zamki autoviktimizacije, radi se o izuzetno odgovornoj angažovanoj umetnosti. Filmovi prikazuju neizmerne patnje albanskog stanovništva, prvenstveno žena. Počinioci zločina - srpske oružane formacije imenovani su čak previše diskretno. Mi iz Beograda osećale smo, kao i uvek kad kročimo na bezbrojna mesta zločina počinjenih u naše ime i bes i stid. Zastao nam je dah od snage, ozbiljne brige i nežnosti prema ženama i devojkicama, posebno prema ženama, žrtvama ratnog zločina silovanja. „To je suočavanje i sa sobom, sa patrijarhalnim mentalitetom, koji okrivljuje žene, koji smatra da je krivica na ženi i deci“, nakon projekcije je kazala Zećiri. Tokom razgovora prozvani su i kosovski mediji koji decu rođenu nakon silovanja nazivaju „decom stida“, ali su pomenuti i

muškarci koji su podržavali žene koje su rodile nakon ratnog zločina silovanja. Film je nagrađen na najprestižnijim festivalima u svetu. U Srbiji ovi filmovi još nisu prikazani, a bilo bi preko potrebno.

Uveče je prikazana pozorišna predstava „Prelazeći liniju“, nastala po tekstovima knjige „Ženska strana rata“ u izdanju Žena u crnom. Knjiga je zbornik svedočenja žena o ratovima na prostoru bivše Jugoslavije od 1991. do 1999. Knjigu su uredile Lina Vušković i Zorica Trifunović. Pozorišna predstava u režiji Dijane Milošević pokreće pitanja suočavanja s prošlošću, važnost ženske solidarnosti izvan svih granica i podela. Predstava Dah teatra je izvanredno prihvaćena, sa iskrenom toplinom, ogromnom pažnjom. Publika je ustala na kraju predstave i dugotrajnim aplauzom pozdravljala glumice Dah teatra i celu ekipu. I tokom ovog i svih susreta osećale smo veliko poverenje, uzajamnu želju za komunikacijom, posetama, zajedničkim radom...

Staša Zajović

II Iskustva drugih

Žrtvama satisfakcija, živima radikalizacija

Autor Hrvoje Šimičević

“Za mene osobno ova presuda o postojanju udruženog zločinačkog pothvata, te presuda haškoj šestorki nije uopće iznenađujuća, jer je postojalo mnoštvo dokaza koji su pokazivali da je tzv. Herceg-Bosna bila paradržavna tvorevina koju je u potpunosti kontroliralo političko vodstvo iz Zagreba na čelu s Franjom Tuđmanom i Gojkom Šuškom”, prva je reakcija Petra Jeleča, teologa i povjesničara koji predaje na franjevačkom Filozofsko-teološkom fakultetu u Sarajevu, na presudu bosanskohercegovačkoj šestorki, koji su proglašeni krivima za ratne zločine počinjene na teritoriju BiH. Jadranko Prlić osuđen je na 25, Bruno Stojić na 20, Slobodan Praljak na 20, Milivoj Petković na 20, Valentin Ćorić na 16, a Berislav Pušić na 10 godina zatvora. Svih šestero optuženika prema presudi je sudjelovalo u udruženom zločinačkom pothvatu, kojeg je, prema prvostupanjskoj presudi, iz Zagreba koordinirao Franjo Tuđman, s ciljem etničkog čišćenja “hrvatskog teritorija” u BiH od muslimanskog stanovništva, zaključio je sud. Konačni cilj udruženog zločinačkog pothvata, bio je, prema mišljenju suda, stvaranje “Velike Hrvatske”.

Premda Jelečevom mišljenju, ukoliko ovakva presuda bude i konačno usvojena, to će dosta jasno predočiti inicijalne razloge nastanka Herceg-Bosne. “Ona je nastala s ciljem razbijanja BiH, stvaranja etnički čistih teritorija i iseljavanja bosanskih Hrvata iz njihovih stoljetnih obitavališta”, kaže Jeleč, dodajući kako smatra da “ova presuda može biti i prigoda da se hrvatski narod konačno pogleda u ogledalo i suoči s tamnim stranicama vlastite prošlosti, te da konačno iziđe iz autoviktimizacijskog diskursa.”

Ozren Žunec, profesor sociologije sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta, među ostalim i stručnjak za sociologiju vojske i rata, mišljenja je kako bi svaku dublju analizu o uzrocima i posljedicama

ove presude potrebno odložiti za konačni sudski epilog. "Kao sociolog rata, od početka sam institut udruženog zločinačkog pothvata dovodio u pitanje. Naime, za razliku od presuda za konkretne zločine konkretnim pojedincima, što je i bila osnovna ideja Haaškog suda - uspostavljanje individualne krivnje - u slučaju UZP-a krajnji su cilj cjelokupni narodi. Naime, u takvim se postupcima cilja na političku elitu neke zemlje, ali bi se istom logikom moglo kazati kako se takove presude i optužnice odnose na sudjelovanje naroda koji ih je većinski odabrao. Imam veliki respekt prema Haaškom sudu zbog svega što je ova institucija do sada učinila, ali mi se čini da je, kad se išlo u institut udruženog zločinačkog pothvata, potisnuta inicijalna ideja međunarodnog suda - kažnjavanje pojedinaca - i da se ovakvim postupanjem neobično počinje ulaziti u domene teorije zavjere", kaže Žunec.

Profesor Žunec također smatra kako konačna presuda neće utjecati na postojeći stav u Hrvatskoj prema Tuđmanu.

Sveučilišni profesor u Splitu, profesor doktor Roko Markovina, koji je do 1992. godine bio zapovjednik Civilne zaštite u Mostaru i višegodišnji zastupnik SDP-a u Skupštini BiH, svjedočio je najgorim događajima koji su zahvatili ovaj grad početkom devedesetih godina. Markovina je od samog početka bio protivnik ideje projekta Herceg-Bosne, naprosto jer je "znao da se radi o nemogućem projektu".

Hrvoje Šimičević

"Pozdravljam, dakako, svako nastojanje da se pravda zadovolji, posebno kad je riječ o ratnim zločinima. No, s druge strane, moram kazati kako bi neki od danas osuđenih mogli ispaštati više za tuđe grijehе nego za svoje", navodi Markovina, dodajući kako su mu kao zapovjedniku civilne zaštite oko spašavanja i razmjene izbjeglica i zatočenih puno puta pomagali osuđeni Valentin Ćorić i Berislav Pušić. "No, presuda ih je stigla jer su bili na visokim zapovjednim pozicijama", ističe Markovina. "Sada imamo situaciju da Republika Srpska teži i dalje da se priključi Srbiji, a Hrvati u Zapadnoj Hercegovini teže i dalje priključenju Hrvatskoj, dok oni u centralnoj Bosni nemaju kud", kaže Markovina, izražavajući bojazan da bi se tenzije nakon ovakve presude mogle povećati u Mostaru. "Bojim se da će bošnjački građani u Mostaru likovati jer su dobili kakvu-takvu pravdu i satisfakciju, a Hrvati u Zapadnom Mostaru će se osjećati poniženo i poraženo, pa bi to moglo uzrokovati konfrontacije koje su dosad bile u zraku ali se nisu ispoljavale."

Sarajevski intelektualac Enver Kazaz smatra pak kako će, u slučaju da se potvrdi ovakva presuda, to nužno povući pitanje međunarodnih političkih, zakonskih i svakih drugih kriterija, prema kojima je Srbija oslobođena odgovornosti za agresiju na BiH i odgovornosti za genocid u Srebrenici, "kao najveći zločinački događaj proteklog rata". "Rekao bih da je obujam zločina počinjen u ime Republike Srpske i obujam zločina počinjen u ime Herceg Bosne takav da je doslovno do neba vrišteća krivnja Srbije i velikosrpske ideologije, institucija sistema koje su provodile tu ideologiju i ostvarivale praksu zločina s obzirom na ono što je učinjeno u ime Herceg Bosne. S te strane gledajući, presuda se bazira na nekoj vrsti dvostrukih, čak licemjernih kriterija, i njome Haaški tribunal u velikoj mjeri gubi moralni legitimitet, a kad još tome dodamo oslobađajuće presude Gotovini i Perišiću, onda se vidi razina urušavanja Haaškog tribunala", smatra Kazaz, dodajući kako, iako treba pozdraviti

kažnjavanje odgovornih za teške zločine, sama konačna presuda neće donijeti ničega dobrog kad je o normalnijem suživotu etničkih zajednica riječ.

“Kad je riječ o Hrvatima u BiH, mislim da će ona izazvati najgoru moguću reakciju i daljnju radikalizaciju, kao i daljnji međuetnički sukob između Bošnjaka i Hrvata. Pritom, naravno, mislim na sukob u političkom, interpretativnom i memorijskom polju. Tuđmanizam će paradoksalno u BiH postati privlačniji, barem onim radikalnijim predstavnicima akademskih, religijskih i političkih elita, prvenstveno zbog činjenice da je ova presuda praktički legitimirala velikosrpsku ideologiju, a Tuđmanovo naslijeđe i njegovu politiku osudila na najstrožu moguću kaznu”, kazao je Kazaz.

Kada je o možebitnoj katarzi ili pomjerenju percepcije prema politikama na ovim prostorima tijekom devedesetih riječ, Kazaz je u potpunosti pesimističan. “Cijela priča o pomirenju na južnoslavenskom prostoru je temeljno pogrešna. Naime, ona nije polazila od onoga što je Jaspers postavio kao temeljno načelo, načelo denacifikacije, pri čemu je klasificirao krivnju na metafizičku, političku, zakonodavnu i tako dalje. Sama priča koja je nametnuta u Haagu o individualnoj krivnji ne podrazumijeva suočavanja s onim što prethodi samoj praksi suočavanja; to su kulturološki i ideološki narativi, te političke institucije. Ova presuda će dodatno, u ionako podijeljenom bosanskohercegovačkom društvu zacementirati tri interpretativna geta - bošnjačko, hrvatsko i srpsko - pri čemu bi jedina mogućnost za katarzu bilo radikalno lomljenje modusa interpretacije rata i kolektivne memorije”, kaže Kazaz, koji smatra kako ni ova presuda, kao ni druge, ne mogu povesti društvo u polje denacifikacije, zato jer nije poražen osnovni ideološki subjekt koji je počeo rat i počinio najstravičnije zločine - velikosrpska ideologija. “U isto vrijeme, u Srbiji, BiH i Hrvatskoj nije se ušlo u istinski proces pomirenja. Postojeće “pomirenje” je deklarativno, aktivističko, a u političkom polju je samo alat političkim elitama da predstave vlastito europejstvo”, izjavio je Kazaz.

Ugledni sarajevski pisac, publicist i politički analitičar Ivan Lovrenović kaže pak kako ovakav rasplet dolazi strahovito prekasno dok se po njemu najskandalozniji aspekt cjelokupne priče odvijao uoči same presude. “Svi su imali potrebu komentirati političke implikacije za Hrvatsku u slučaju ovakve presude, uz nagađanja posljedica po RH koja upravo ulazi u Uniju, odnosno hoće li presuda utjecati na odnos s BiH, itd. S druge strane, hrvatska se javnost polomila živa od nekog silnog patriotsko-sentimentalnog zanosa pomiješanog s vjerskim molitvama za haaške zatvorenike, dok se cijelo vrijeme s hrvatske strane u BiH moglo čuti kako su Hrvati nevini, kako je riječ o zavjeri s ciljem da ih se u ovoj zemlji učini još manje politički validnim... Najskandaloznije u svemu tome je da nitko u obzir ne uzima gledište žrtve. Radi se o ljudima koji su osuđeni zbog konkretnih stvari i konkretnih patnji koje su zbog njihovog djelovanja podnosili neki ljudi. Nitko o tome ne govori, ni novinari, ni intelektualci a još manje hrvatski svećenici. To je najgore od svega”, istaknuo je Lovrenović, koji je također mišljenja kako nešto kao katarza ili promjena percepcije o ovim konkretnim događajima iz devedesetih nemoguća.

“Mislim da je odgovor, nažalost, negativan i ne vjerujem da imamo ikakvog uporišta u događajima i stvarnosti za takav zaključak. Ne vjerujem u to naprosto zato jer ukupnim ponašanjem ne rukovodi moralni nalog, već političko-interesni, premješten u fiktivno polje nacionalnih interesa”, kaže Lovrenović izražavajući bojazan da bi sama presuda mogla “ukopati” poziciju etničkih zajednica u BiH u načinu na koji su i dosad percipirali svoje pozicije. “To je autoviktimizacija kod Hrvata u kombinaciji s političkom jadikovkom, dok s druge strane Bošnjaci preko ovakvih događaja do kraja nastoje artiku-

lirati poziciju potpune nevinosti. I onda, uslijed toga, dobijete jedan začarani krug”, kaže Lovrenović.

Viktor Ivančić, suosnivač i dugogodišnji urednik splitskog Feral Tribunea, lista u kojem je tijekom devedesetih godina možda ponajviše dokumentirana cjelokupna priča, kratko je prokomentirao današnju presudu i spornu Deklaraciju, ponudivši nekoliko prijedloga za njihovu efikasnu primjenu.

“Sada bi bilo dobro, po mome mišljenju, tiskati tu presudu na panou lijepim gotičkim slovima, pa je objesiti oko vrata onome spomeniku što je postavljen na istočnome dijelu splitske rive, tako da vrijedni komad baštine bude i tekstualno obilježen na odgovarajući način. Turisti se ionako pitaju tko je taj brončani čovjek koji stoji zamišljen uz neku mramornu kocku. Vrijedilo bi tiskati i saborsku ‘Deklaraciju o Domovinskom ratu’, ali nju ne treba objesiti spomeniku oko vrata, nego mački o rep”, kazao nam je Ivančić.

(H-Alter, 29. maj)

Hag presudio pogrešnoj politici a ne hrvatskom narodu

Autori Tina Jelin - Dizdar i Mirsad Behram

Haška presuda čelnicima “Herceg Bosne”, prvi su komentari u BiH, neće značajnije uticati na politička zbivanja. Biviši logoraši smatraju da kazna nije adekvatna, ali da je dobro što je potvrđena krivica optuženih. Edin Batlak koji je u logorima HercegBosne bio zatočen više od devet mjeseci, presudu vojnim i političkim dužnosnicima ove ratne zajednice dočekao je u društvu nekadašnjeg, kako kaže druga u patnji, takođe logoraša Mirze Ćemalovića. Emocije je bilo teško sakriti. Nakon devet godina čekanja, traume kroz koje su prošli ovi ljudi i njihove porodice dobile su i hašku potvrdu.

„Proživljavao sam ponovo ono što sam proživljavao 93. i 94. godine. Navrta su sva sjećanja na moje sugrađane koji su prošli ovu golgotu koja je obznanjena u Hagu”, kaže Batlak. „Mislim da bez obzira, kazna bila ovakva ili onakva, ništa ne može nadoknaditi, nijedna kazna ne može nadoknaditi ono vrijeme koje smo mi proveli u logorima”, dodaje Ćemalović.

Strahote hercegovačkih logora dobro pamti i Emir Hajdarović, logoraš mostarskog heliodrama, Dretelja kod Čapljinje i logora u Širo kom Brijegu: „Tu ste imali redovna premlaćivanja logoraša. Vode nie bilo za kupanja pa su često logoraši obolijevali. Bilo je i pripadnika koji su, zavisno od dešavanja na ratištu, dolazili tu i življavali se na logorašima koji su završavali i na prvim linijama kao živi štit”, priča Hajdarević.

Nekadašnji ministar obrane HR Herceg Bosne Vladimir Šoljić kaže kako je današnja presuda

Mirsad Behram

za njega veliko iznenađenje. Osuđuje sve zločine, no smatra da je presuda u slučaju "Prlić i ostali" politička presuda. „Ja samo znam da je na prostoru Herceg Bosne učinjeno najmanje zločina, da nema masovnih grobnica. Zašto je to tako – nemam ja tu komentara. Činjenica je da su Hrvati najprognaniji narod, a ispada da su sve živo prognali. Mi smo kao najnemoćniji, kao najmalobrojniji, bez sustava, mi nismo imali drugog izbora nego da se samoorganiziramo“, tvrdi Šoljić.

Predsjednik Udruge dragovoljaca i veterana HRHB Mostar Petar Zelenika sličnog je mišljenja: „Tu nije nijedan počinio zločin osobno, tu je neka zapovjedna odgovornost. Ja imam osjećaj da se ovdje sudi nama zato što smo glasovali i izišli na referendum '92. godine i glasovali za samostalnu BiH. Ja ne vidim drugog. Ko je nas napadao? Ko je nap'o Mostar? Ko ga je rušio?“, pita Zelenika.

Svakako ključni i najdramatičniji dio presude šestorici bivših čelnika Hrvata iz BiH je zaključak suda da je državni i vojni vrh Republike Hrvatske sudjelovao u udruženom zločinačkom pothvatu. Profesor međunarodnog prava Zarije Seizović smatra kako je kvalifikacija međunarodnog sukoba ipak bila očekivana obzirom na utvrđeno činjenično stanje. Ogroman broj dokaza i svjedočenja jasno je utvrdio linije zapovjedanja i međunarodni karakter sukoba u kojem je sudjelovao najviši vrh RH. „Na ovaj dio obrazloženja presude, to mislim da nije bila dispozitiva presude jer Haški tribunal usput, rekao bih, određuje međunarodni karakter sukoba sa velikom težinom onoga što on kaže o tom karakteru, dakle, na ovo se ne može izjavljivati žalba. Kao, neko izjavi žalbu i kaže- znate ovo nije bio međunarodni oružani sukob iz razloga tih i tih. Međutim, velika je moralna, etička težina ovakve jedne odluke i ovoga što je predsjedavajući Sudskog vijeća saopštio. Ja mislim da su te stvari bile jasne, ovog puta su izrečene od strane jednog suca Međunarodnog krivičnog tribunala. U krajnjem slučaju može se reći da predstavlja pravdu za žrtve“, ocjenjuje Seizović.

Šaćir Filandra, dekan Fakulteta političkih nauka, smatra kako sama presuda neće imati većeg utjecaja na međunacionalne, ali ni odnose u regiji. „Mislim da je očekivan iznos kazni za počinioce. Pretpostaviti je da će bosanski dio javnosti koji je bio objekat nasilnih radnji biti visinom presuda zadovoljan. Presuda, s obzirom na veliki vremenski odmak, izmijenjene političke i svake druge društvene prilike danas, neće imati neki značajniji reflekt na politička zbivanja u Bosni i Hercegovini, na međunacionalne odnose“, mišljenja je Filandra.

Poražavajuće je da se ponovo, nakon haške presude, vrši polarizacija prema etničkoj pripadnosti, što je daleko od suočavanja sa istinom i pomirenjem. Branko Todorović iz Helsinškog komiteta za ljudska prava s druge strane ipak dodaje: „Mislim da je sasvim dobro da i Beograd i Zagreb u sklopu svojih politika koje vode prema Bosni i Hercegovini, prije svega imaju jednu svijest o odgovornosti koju nose za brojne zločine koji su se desili u Bosni i Hercegovini, ali istovremeno i odgovornosti da učine sve da na neki način omoguće nesmetani razvoj Bosne i Hercegovine i bh. društva, a ne da i danas imamo i iz Beograda i iz Zagreba ne samo negiranje zločina, ne samo relativizaciju, nego na neki način i daljnje miješanje u cilju destabilizacije Bosne i Hercegovine. Prema tome mislim da je ova presuda dobra i da bi se društvo u Hrvatskoj kao i društvo u Srbiji trebalo suočiti sa nekim presudama koje potenciraju odgovornost Zagreba i Beograda za zločine koji su činjeni u BiH“, zaključuje Todorović.

(Radio Slobodna Evropa, 30. maj)

Dvostruki standardi Haga za udruženi zločinački pothvat

Autorka Tina Jelin - Dizdar

Oslobađajuća presuda bivšim čelnicima srbijanske Službe državne sigurnosti Jovici Stanišiću i Franku Simatoviću najveće je iznenađenje tog tribunala kao i dokaz da se pokušavaju prekinuti veze Srbije s ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Analitičari ali i porodice žrtava podsjećaju da je Tužiteljstvo za Stanišića i Simatovića zatražilo doživotnu kaznu, što se ne čini u slučaju nedostatka dokaza za vrlo ozbiljna kaznena djela. Porodice žrtava smatraju da je oslobađajuća presuda Stanišiću i Simatoviću donesena iz političkih razloga koji idu na ruku Srbiji u procesu pristupanja Evropskoj uniji.

Tina Jelin - Dizdar

„Posmatramo to u skladu sa zadnjih deset odluka koje su bile veoma važne – ovo nije iznenađujuće zato što više niko ne može pretpostaviti kojim rezonima i pravilima se suci određuju kada donose ovakve presude. Nikom nije jasno šta će se dešavati kod ovih presuda koje su preostale“, kaže Edin Ramulić, predsjednik udruženja „Izvor“ iz Prijedora koje okuplja bošnjačke žrtve proteklog rata.

Haški tribunal, podsjetimo, u prvostepeneoj presudi nije utvrdio odgovornost Stanišića i Simatovića, osnivače specijalne jedinice, poznate i pod nazivom Crvene beretke, Škorpioni ili Jedinica za specijalne operacije. Optužnica ih je teretila za pet tačaka za zločine na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine, odnosno za zapovjednu odgovornost.

Uz ostalo je zaključeno da njihova podrška toj jedinici nije bila “konkretno usmerena” na počinjenje zločina već na “uspostavu i održavanje kontrole”.

„Mislim da je ova presuda protiv Stanišića i Simatovića ustvari nastavak jedne priče koja se počela odvijati nakon presude protiv Perišića. Slučajem Perišić usvojen je jedan novi pravni standard i na osnovu tog konkretnog usmjerenja u slučaju Perišić, sudsko vijeće je u slučaju Simatović i Stanišić primijenilo taj standard i oslobodilo ih. Tu nema nikakve druge argumentacije“, ocjenjuje bošnjački oficir za vezu sa Haškim tribunalom Amir Ahmić.

Mirsad Tokača, direktor Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva upozorava kako je međunarodni oružani sukob na području Bosne i Hercegovine, u kojem je sudjelovala Srbija, dokazan na samom početku rada Haškog suda, u predmetu Dušan Tadić.

Kada je u pitanju udruženi zločinački poduhvat, evidentno da u Haškom trubunalu postoje dvostruki standardi, što pokazuju i posljednje presude u slučaju Stanišić, Simatović, ali i Prlić i drugi, dodaje Tokača: „Upravo na ova dva slučaja se pokazuje ta nedosljednost, ekstremna nedosljednost. U mjeri u kojoj je jedan Prlić kao ministar, ili bilo ko od ovih ljudi, Petković, učestvovao u zločinačkom poduhvatu, čak i više treba da dobije. I sad, nedosljednost je frapantna. I jučerašnja presuda na najzorniji način pokazuje tu kontradiktornost – na jednom mjestu govore o njihovoj ulozi, o tome da su vezani za jedinicu specijalnih namjena Crvene beretke, od koje su zločini počinjeni, a kao, oni, eto, ne mogu se smatrati dijelom tog zločinačkog poduhvata. Ja sam, slušajući tu presudu i obrazloženje, mislio da možda neće biti osuđeni i proglašeni krivim za zločinački poduhvat, ali će biti

osuđeni i krivi za druge događaje iza kojih su oni stajali. Međutim, oni su njih potpuno oslobodili. To je gotovo nevjerovatno.”

I bh. politička javnost iznenađena je presudama. Predsjednik Stranke demokratske akcije Sulejman Tihić bio je jedan od svjedoka u predmetu Stanišić i Simatović: „Ja smatram da je u nekim međunarodnim centrima zaključeno da u interesu neke regionalne stabilnosti treba osloboditi od odgovornosti za agresiju optužene iz Srbije, sve opet na štetu žrtava i istine. Moje uvjerenje zasnovano je i na tome što sam ja na određen način bio i žrtva takve politike, bio sam zatvoren u logorima u Srbiji, svjedočio sam na okolnosti prisustva ovih Crvenih beretki u Bosanskom Šamcu i svega onoga što su oni tu radili”, kaže Tihić.

Lazar Prodanović iz SNSD-a također naglašava: „Mogu reći da je očito da se na neki način pokušava ići prema balansiranju ukupnog stanja u slučaju prethodnih zbivanja na prostorima bivše Jugoslavije.”

Uz napomenu kako je riječ o prvostepenim presudama, stručnjak iz oblasti kaznenog prava i tranzicijske pravde, profesor Goran Šimić kaže kako bi, ukoliko do njihove potvrde dođe, presude mogle značajno utjecati na domaće pravosuđe u Bosni i Hercegovini.

„Ali, sigurno možete biti svjesni da takve presude, posebno one koje idu u 'korist' država, u tim državama, recimo, poglavito u Republici Srbiji, sigurno mogu imati i velike posljedice kada ti lokalni sudovi budu odlučivali o nekim drugim optuženima i kad budu kvalificirali ono što su oni učinili”, zaključuje Šimić.

(Radio Slobodna Evropa, 31. maj)

Gledajući iz daljine konture na sceni

Autor Aleksandar Lučić

„The greatest trick the devil ever played was convincing the world he doesn't exist” (Charles Baudelaire)

Zamislite Hitlera kako se izvinjava jevrejskom narodu, objašnjavajući da mu je baš žao što su loše prošli, ali da se u ratu svašta događa, da on nije mislio da to treba tako da se reši nego je tek označavao da postoji problem i da je u ratu stradalo i jako mnogo arijevac. Da li biste bili u stanju da na bilo koji način formulišete misao da je to nekako ipak dobro? Zamislite da čujete Geringov govor u kojem objašnjava da će SA moći da diktira državi šta da radi kad Rohm bude pobedio na izborima, a do tada ima da pazi šta radi. Da li biste se divili njegovoj hrabrosti? Ako vam nedostaje mašte, zapitajte se onda jednostavno da li biste koristili pojam hrabrost za opis noći dugih noževa? Da li verujete da je Musolini učinio da vozovi idu na vreme i, sve i da jeste, da li verujete da to znači da je on radio svoj posao?

Da li je smrt Gebelsa i njegove porodice bio častan čin poraženog vojnika ili običan kukavičluk zlikovca sateranog u ćošak?

Jedine sadržajne razlike koje mogu da vidim između njih i sadašnjeg srpskog establišmenta,

ekipe Nikolić-Vučić-Dačić sa pratnjom i podrškom, su u efikasnosti prvih u sprovođenju svojih rešenja i činjenice da su ovi drugi u svojoj borbi pobedili. U bitnim stvarima, razlika nema.

Pišući ovo iz Britanije, prihvatom da je distanca olakšavajuća okolnost, kako ta istorijska, tako ova moja, i da je iznutra daleko teže odustati od nade da gestovi beskrupuloznog grabeža vlasti zapravo označavaju nekakvu promenu od koje će svima biti bolje. Na žalost, iz perspektive oslobođene arheoloških naslaga besmisla, bezumlja, agresije i apsurdna, takve iluzije su neprihvatljive. Nema ničeg novog u tome da je u Srbiji na vlasti obična banda, niti u tome da srbijansko društvo nema snage da se sa time suoči. Ono što u ovom trenutku obeshrabruje je osipanje elite koja bi bila u stanju da makar ukaže na očigledne prevare.

Umesto toga, kao ozbiljna polemika, nameće se diskusija o optimizmu i fatalizmu i tome da li je nacionalizam ipak toliko loš, vera u ljudsku sposobnost promene postaje bitan politički parametar, podmeće se kao validno pitanje da li je dobro kritikovati vlast i podsećati na zločine i kriminal, a kao razumna analiza tvrdnja da je društvo sada drugačije zato što lokalni bogovi čine stvari koje malo liče na ono protiv čega su se ranije vatreno borili. To je nova srpska politička misao koju dojučerašnja elita velikim delom ili prihvata ili pokušava da razume, ne zato što je originalna i nepoznata, nego zato što se nudi iz neočekivanih izvora. Spomenuću samo par, ovih dana aktuelnih.

Prvi je blog Vladimira Milutinovića, dvogled.rs, na koji je on, misteriozno, privukao nekoliko ljudi od kojih bi se očekivalo više mudrosti, i na osnovu čijih imena gradi kredibilitet. Na sajtu su se u proteklih par nedelja pojavila dva teksta u kojima on pokušava da osudi Peščanik za nepotrebnu rigidnost i fatalizam. Tekstovi su neobično nejasni i teško je probiti se kroz netačnost i nelogičnost: kakofonija je tu simptom jednozvučja, snimak rasprave suprotstavljenih mišljenja dokaz da se čuje samo jedno mišljenje, intimna sumnja isto što i uverenje, fatalizam nije jasno definisan pojam iako je, navodno, okosnica upućene kritike i tako dalje, *ad nauseam*. Kada se infantilni argumenti konačno razgrnu, sve što ostaje je apologija nacionalizma kao izgovor za uključivanje u *mainstream* srbijanskog populizma.

Nebitno je da li je u pitanju korist ili arogancija; predlog ljudi iza ovog portala je da treba prihvatiti pobedu nacionalista kao objektivnu nužnost, naći način da se to što lakše proguta i dalje delati u nekom pragmatičnom, lakšem, vedrijem okviru. Bez trunke cinizma, takav pristup je, posle minimum četvrt veka borbe za zdrav razum, izuzetno primamljiv. Teško bih mogao bilo kome u Srbiji da zamerim odustajanje, predaju i pridruživanje jačem. Priznajem da mi je gadno batgranje u nebulozama, da bi se za to našlo opravdanje u logici, kad već ne može u etici, ali i to je, izgleda, prilično visok zahtev. No, važnije od ličnih izbora, i na šta bih voleo da skrenem pažnju, jeste da je opasno i neodgovorno dopustiti poturanje laži da je to dobro, da takav korak predaje nije direktna podrška zlu, genocidu, ubistvima i silovanjima. Koliko god Milutinovićevo igralište izgledalo nevažno i koliko god bila jaka potreba da mu se ni ne prizna postojanje, upravo je tišina mislećih to što dopušta banalnom da normalizuje zlo. Ne treba ga ignorisati, ono neće nestati zato što odbijamo da pogledamo na tu stranu.

Drugi izvor zabuna o kojima pričam su skorašnji nastupi u javnosti gospođe Vesne Pešić. Za razliku od ambiciozne dečurlije sa blogova, gospođa Pešić je pre svega autentična heroina, pa za tim i mudra, poštena i iskusna. Mišljenje koje ona iznese, u bilo kojoj prilici, nosi težinu i zahteva

pažnju. Ipak, ništa od toga ne znači da je u pravu, još manje da treba prisvojiti svaki njen stav bez razmišljanja. Naprotiv, svojom hrabrošću i svojim delanjem, gospođa Pešić je zaslužila polemiku, ona ima pravo da ne bude u pravu, minimum poštovanja zahteva da joj se odgovori.

Gospođa Pešić ovih dana jako greši. Dačić i Vučić se nisu promenili, nisu promenili politiku koju vode, nisu promenili ideologiju kojom se vode, ničim ne zaslužuju podršku. Čin potpisivanja sporazuma, bilo kakvog, pod pritiskom ucene evropskih birokrata je ideološki isprazan, ne predstavlja kapitulaciju nacionalizma, već tek još jedan korak u osiguravanju pozicije. Nacionalizam nije poražen, ni tim činom, ni činjenicom da je ulična reakcija bila smešno malobrojna (bila je malobrojna jer je za razliku od ranijih bila spontana, to jest, nije je organizovala država). Naprotiv, nacionalizam je pobedio, tri najmoćnija čoveka u zemlji, za sve vreme svoje dugotrajne karijere nikad nisu odstupili od nacionalističke platforme, zahvaljujući kojoj su dobili svu moć koju sada uživaju. To što smo verovali da je cilj zaista bio nekakav san o ujedinjenju, a ne puka otimačina, samo je naša naivnost. Poraz nacionalističke politike ne može biti ozbiljna tema dok su na čelu države nacionalisti, dok su Srbi povlašćeni već i ustavom, dok traju sistemski progoni Roma i ostalih manjina i državna podrška zločincima u Hagu, dok je genocid neizgovoriva reč, dok se vojvođanskim separatistima pretilo... Jednako, obračun sa ešalonima oligarhije prethodnika nije borba protiv korupcije, već tek učvršćivanje vlasti u naponu snage.

O borbi protiv korupcije možemo razgovarati tek kada Dačić bude uhapšen, ni trenutak ranije. Odmeravanje sa razularenim popovima nije hrabar potez demokrate, već samo keženje zuba alfa mužjaka u čoporu pasa. Dokle god se ne obustave sva državna davanja za SPC, ne ukine veronauka u školama, ne pokrenu istrage i počne oduzimanje imovine, uzaludno je nadati se da se u odnosu crkve i države bilo šta menja. Evropa u koju SNS-SPS koalicija navodno vodi Srbiju se samo zove isto kao politički ideal uređenosti, slobode i prava kojem smo se nadali dok su je tamo vodili Vesna Pešić i njeni saborci. Evropa koju ova vlast Srbiji obećavaju je utopija, laž o blagostanju. Evropa koja sa njima pregovara je samo administrativni organ, zadužen za čuvanje mira na granicama. Jedina promena na bolje je u tome što Srbija više nije u stanju da remeti mir i razvoj svojoj okolini; efekti srpskog nacionalizma sada su koncentrisani u Srbiji.

Nacionalni tim Nikolić-Vučić-Dačić, marketinški modernizovana verzija tandema Milošević-Šešelj, jači je nego ikad. Za razliku od Hitlera, Gebelsa i Geringa, oni su svoje bitke dobili i postali su nekažnjivi. Da li su se oni intimno i iskreno pokajali i promenili ili ne, tema je za psihologe, sveštenike ili zatvorske upravnike, a nikako ne bi trebalo da bude deo političkog diskursa. Njihova izvinjenja, potpisi i progoni bogataša nisu obesmišljeni nepoverenjem u njihove namere, jer nikakve namere nisu potrebne za obavljanje iznuđenih tehnikalija, već činjenicom da su akteri kandidati za lustraciju i sudove, a ne za predstavnike narodne volje. Fatalizam je zadovoljiti se time, a ne podsećati da može da bude bolje, jer je jako, jako loše. Naprotiv, svrha elite je da pruža nadu, neumornim, upornim, podsećanjem da je svaka podrška nacionalizmu i nacionalistima, bilo to pravdanjem, ćutanjem ili klanjem, etički ista, da su posledice uvek leševi, samo su brojevi drugačiji.

(Peščanik.net, 2. maj)

Brazilsko srce tame

Autori Erich Follath i Jens Glüsing

Curió se odomaćio ovde gde se amazonske prašume otvaraju gubeći malo od svoje neprozirnosti. Crnih leđa, perje boje lešnika; njegov poj ponekad jasan i nalik zvonjavi, a katkad mračan i potmuo. Domorodačko stanovništvo često ga lovi jer Curió u zatočeništvu u istom kavezu sa još nekim primerkom svoje vrste postaje veoma agresivan. Boriće se do iznemoglosti, u to se možete kladiti. Njegovo ime na jeziku domorodaca znači „prijatelj ljudi“. Čudna ptica, bog će je znati.

Čovek, koji nosi nadimak po ovoj ptici, takođe je vešt borac. Svi koji ga poznaju jednoglasni su u oceni da je bezobziran i brutalan. Pukovnik Sebastião Rodrigues de Moura, zvani major Curió – prijatelj ljudi? Prijatelji i neprijatelji odrično klimaju glavom. „On ne zna za osećanja“, kaže njegov kolega Lício Maciel. Curia možemo da poredimo samo sa izmišljenim likom. Pukovnik Kurc iz Kopolinog filma Apokalipsa danas je dobar primer – ludak na ubilačkom pohodu kroz šume delte Mekonga stvorio je sopstveno carstvo, praotac užasa, zastrašujuće obličje iz Konradovog romana Srce tame.

Međutim, događaji i osobe o kojima je ovde reč nisu izmišljeni. Ova priča govori o ubistvu i odmazdi, o politici i ličnoj osveti, o krivici koja nikada ne zastareva i za koju će major Curió uskoro izaći pred lice pravde.

Priča počinje u vremenima vojne diktature. Krajem 60-ih uporišta komunističkih boraca nalazila su se oko Rio Araguaia. Njihovi planovi: biti „ribe u reci naroda“, poput njihovih uzora u maoističkoj Kini i sa mostobrana u džungli rasplamsati veliku revoluciju. Oni su idealistička grupa, lako naoružana, pod stalnom pretnjom oboljevanja od malarije ili zmijskog ugriza. Dugo im se nije moglo ući u trag jer su živeli među domaćim stanovništvom, oprezno planirajući infiltracije.

Godine 1969. vojska počinje da hapsi i muči protivnike režima koji imaju neke informacije o gerili. Vlast traži nekoga ko će da očisti amazonsku oblast. Pravog čoveka su našli u sopstvenim redovima, čoveka koji je upravo završio vojničku obuku u džungli.

Sebastião Rodrigues de Moura potiče iz skromne porodice. Sin frizera i domaćice, rođen u gradiću na jugoistoku brazilske države Minas Gerais, nije imao spektakularno detinjstvo. Njegovu ambiciju probudila je trijumfalna parada priređena njegovom rođaku po povratku iz Drugog svetskog rata, gde se borio na italijanskoj strani kao član brazilskog izviđačkog korpusa. Sebastião je tada znao da će i on jednog dana biti heroj. Položio je ispite za vojnu akademiju, isticao se marljivošću i poslušnošću. U slobodno vreme ulazio je u ring i zarađivao kao bokser. Iako nije bio posebno krupan ili snažan, dobijao je svaki meč. Njegov nadimak potiče iz tih vremena.

Curió se za režim pokazao kao pun pogodak. Pod lažnim imenom i odrešenim rukama, kružio je helikopterom iznad navodnih pobunjeničkih skrovišta, gonio ih džipovima po šumskim putevima i čamcima po rekama. Ubrzo je postao poznat po tome što ne uzima zarobljenike. Kružile su jezive priče: Curió seče glave, lično nadgleda najbrutalnija mučenja. Činjenice: gerila je razbijena, tragovi uklonjeni. Govori se o 60 mrtvih i nestalih i kolateralnoj šteti, a među domaćim stanovništvom koje je simpatiziralo ustanike takođe je bilo mrtvih. Curió je tokom vojne diktature nastavio da napreduje u karijeri. Od 1980. upravljao je najvećim rudnikom zlata u zemlji, očistio ga od „remetilačkih fakto-

ra", i osnovao čitav jedan novi grad. Nakon što je 1985. vojska oterana sa vlasti, niko ga nije dirao. Ulazi u parlament kao poslanik i postaje gradonačelnik grada koji nosi njegovo ime – Curionópolis.

Zločinima vojske u Brazilu dugo se niko nije bavio. Zakon o amnestiji, donet od strane vojske još 1979, propisivao je da se zločini počinjeni tokom diktature ne smeju procesuirati. Međutim, pre dve godine predsednica Brazila postaje Dilma Rouseff, bivši borac gerile, mučena i ponižavana po zatvorima u Sao Paulu. Osnovala je komisiju za istinu koja do 2014. treba da rasvetli politički motivisana ubistva. Isto tako, ni članovi porodica nestalih pobunjenika nisu odustali. Pokrenuli su proces protiv Brazila pred intraameričkim sudom za ljudska prava, koji je 24. novembra 2010. doneo istorijsku presudu, proglašivši postojeću amnestiju nevažećom, istovremeno zahtevajući sudsku reviziju. Sada grupa mladih državnih tužilaca pokušava da izvede odgovorne pred lice pravde. Prvi protiv koga je pokrenut postupak je Curió. Okrivljeni, sada 78-ogodišnjak, odavno je u penziji. I ćuti.

Erich Follath

Mogu li se dela koja mu se pripisuju, a koja su počinjena pre 40 godina, zaista i dokazati? Postoje li svedoci? Čiji je interes da kopa po prošlosti u bleštavo osvetljenim hodnicima vlade u Braziliji ili tamo, gde se sve odigralo, u srcu amazonske tame?

Oni ipak kopaju. Preteće tamni oblaci nadvijaju se nad širokom, tromom rekom. Uskoro će početi tropska oluja, ali sunce još uvek žeže. Komarci su se uskomešali. Ljudi i dalje kopaju. Metar dubine, još dublje. Marco Guimarães kleknuo je u raku, njegova crna košulja natopljena je znojem. Trijumfalno podiže nešto. „Ljudska lobanja“, uzvikuje sudski islednik iz Brazilije, pažljivo duvajući ostatke prašine sa kostiju. „Ukoliko obratimo pažnju na veličinu vilice, primetićemo da se verovatno radi o odraslom muškarcu.“

„Čovek je sahranjen bez kovčega. Telo nije okrenuto ka zapadu kakav je ovde običaj. Oko vrata se vide ostaci konopca“, diktira stručnjak. „Sve ukazuje da je u pitanju gerilac.“ Precizniji podaci će stići posle poređenja sa DNK-a rođaka koji su stavili svoj genetski materijal na raspolaganje. Islednici su potpuno sigurni da su na dva ekshumirana tela, pronađena uz pomoć lokalnog stanovništva, nalaze tragovi likvidacije.

Potruga se nastavlja na drugoj obali reke. Zardali trajket vuče se preko sivkaste vodene mase. Xambioá je jedno od onih tipičnih rečnih sela sa izbledelim kamenim kućama, prodavnicama sa mešovitom robom, skromnim ribarskim restoranima. Na obodu mesta, u blizini katoličke crkve, nalazi se groblje. I ovde se vrše ekshumacije, temeljno. I mrtvi mogu da pričaju priče, morate samo znati da ih razumete.

Manuel Cajueiro je svedok u koga istražitelji polažu velike nade. On želi da pomogne. Još uvek ga muči savest zbog onoga što se tada događalo. „Ali šta sam mogao da uradim. Da se pobunim protiv svemoćnog?“, šapuće on, kao da očekuje oprost greha. Caujeira su tada primorali da predvodi lov na odbegle pobunjenike. „Curió je bio zakon. Ne. Bio je bog. Sekao je glave koje je onda nosio

kao dokaz u vojnu bazu. Pored posla imao je još samo nekoliko strasti. Jednom prilikom naišao je helikopterom neki general i uzviknuo iz kokpita: Skupi te leševe na gomilu, pokupićemo ih u povratku, sada idemo na pecanje!"

Prema Caujeirovim izjavama pukovnik je zatvorenike lično mučio, bez emocija, kamenog izraza lica. Bio je sistematski mučitelj, neko ko je želeo da vidi „rezultate“. Cajueiro je čak prisustvovao jednom ubistvu: „U džungli smo uhvatili i razoružali nekoliko gerilaca. Curió je upitao jednu mladu ženu kako se zove. Pogledala ga je prezrivo i rekla: 'Gerila nema ime'. On se okrenuo ka njoj, izvadio pištolj i pucao joj u glavu. Prosto tako, u glavu.“

Čitav zid u kancelariji Victórie Grabois prekriven je fotografijama. Na prvi pogled može vam se učiniti da je reč o običnim fotografijama za pasoš, ali reč je o nečemu daleko tragičnijem. „Ovo ovde levo je moj muž. Nestao je 1973. zajedno sa mojim ocem u regionu Araguaia, njegova slika je ova odmah pored. A ovde dole je moj brat, takođe gerilac i takođe desparacido.“ Ona članove svoje porodice smatra „nestalima“, ali je izgubila svaku nadu da su živi. Želi samo da sazna šta se dogodilo, da sahrani posmrtno ostatke svojih najmilijih i da se počinio kazne. To je održava u životu, samo to joj daje snagu. Ona je jedan od osnivača organizacije „Tortura Nunca Mais“ (Mučenje – nikad više). Ispred kancelarije zavodljivi Rio de Janeiro mami svim svojim atrakcijama, plažama, restoranima, galerijama. Međutim, to gospođu Grabois više ne zanima.

Jens Glüsing

Bila je u kasnim dvadesetim kada se pobunila protiv vojne diktature. Kao i ostatak porodice bila je simpatizer zabranjenih komunista. Razumela je zašto je njena porodica odlučila da se pridruži gerili, iako ona to nije učinila jer je imala malog sina. Slutila je da ih možda nikada više neće videti. „U svakom slučaju, nikada nisam sumnjala u opravdanost borbe“, objašnjava ona isprva slabašnim, ali sa svakom novom izgovorenim rečju sve sigurnijim glasom.

Zašto nije shvatila da je njihova borba po džunglama beznadežna? Ovo pitanje ju je rasrdilo. „Borbu moramo da stavimo u istorijski kontekst. Pa ni Castrova revolucija se nije odigrala pod povoljnijim okolnostima. Ko je imao imalo savesti morao je nešto da preduzme protiv brutalne vojne diktature.“

Pošto se tako dugo niko nije bavio nestalima, preuzela je taj zadatak na sebe. Već 1980. iz ličnih sredstava organizovala je prvi odlazak u Araguaia, kasnije su usledile nove posete. Našla je i identifikovala dva leša. U inicijative demokratske vlade nema poverenja, iako je i predsednica Rousseff takođe bila član gerile. „Tu ima dosta politike i kompromisa. Mnogi iz vojske žele samo jedno – zaborav neprijatne istorije. Curió je, iako beskrupulozan, ipak samo izvršavao naređenja bivšeg režima. Jednom prilikom je rekao da su njegovi ljudi dobili naređenja da ne napuštaju džunglu dok svaki pobunjenik ne bude mrtav.“

Grabois veruje da je Curió sačuvao evidenciju o svim ubistvima, brižljivo beležeći sve, kao što su to radili nacisti ili Crveni kmeri. „On se time ponosi.“ Ona želi da dobije ova dokumenta. Međutim,

ne veruje da će do suđenja uopšte doći, jer on ima uticajne prijatelje, a ne treba zanemariti i pravne zaštitnike. Međutim, preliminarno saslušanje već je održano. I Grabois je njemu prisustvovala, zajedno sa svojim sinom koji je danas profesor na univerzitetu. Curió se okrenuo prema njima, a ona je izdržala njegov pogled. Nije rekao nijednu jedinu reč, tek kada se vratila kući shvatila je da je sve vreme drhtala.

Verovatno niko kao José Genoino nije bliže prišao pukovniku Curiu. U džungli, a onda kasnije i u politici – bolna, telesna blizina. Genoino, radničko dete, sa 15 godina oduševio se Maovim spisima, a kao student održavao je kontakte sa gerilom. Kada je imao 23 godine otišao je u džunglu uz pomoć komunističkih čelija. Postao je kurir, jer su se očekivala revolucionarna upustva iz Kine. Čim je počeo da se privikava na novi život, avantura je naglo privedena kraju. Upao je zamku, uhvatili su ga pripadnici vojske među kojima je bio i Curió. Vojska je zarobljenike vodila u glavni grad. Genoino priznaje da je u zatvoru posle mučenja odao neke tajne, ali tvrdi da nije izdao nijednog saborca.

Pet godina je proveo u zatvoru priželjkujući kraj diktature. Godine 1982. ponovo postaje politički aktivan, ali raskida sa komunistima. Ulazi u parlament kao poslanik radničke partije i tamo sreće svog nekadašnjeg mučitelja. Curió se kandidovao ispred jedne konzervativne frakcije. Izbegavali su jedan drugoga dok je Genoinova karijera napredovala. Godine 2002. postaje predsednik radničke partije, pošto je Lula da Silva postao predsednik države. U svojoj skromnoj kući u srednjoklasnom delu Sao Paula, Genoino je sakupio sve što se tada pisalo u ustanku u Amazoniji. Ovde katkad sedi do kasno u noć, pušeci cigarete i razmišljajući o danima u džungli. „Curió je žudeo za moći, a Brasilija mu je to omogućila. Još uvek postoji grad koji nosi ime po ovom zločincu.“

Tamo je prvo bio rudnik zlata Sierra Pelada u kome je vladao potpuni haos. A onda je došao Curió. Više od 100.000 avanturista se početkom 80-ih zaputilo ovamo ne bi li poput mrava kopali po legendarnoj „čelavoj planini“, gde su se mogli naći ogromni grumeni zlata, najveći je bio težak preko 6 kilograma. Zlatna groznica odnela je sa sobom sve što je podsećalo na civilizovan život, radnici su se borili za naizglednija mesta, tuče svako veče, makroi i prostitutke. U ovaj metež nezakonja vojska je poslala svog čoveka. Curió je uradio ono u čemu je najbolji – počistio ih je bez milosti. Rudnik je bio njegov drugi životni san, mesto gde će se skrasiti.

Odbeglim prestupnicima pretio je likvidacijom, proglašavao policijski čas, uredio kupovinu zlata. Prostitutke je prognao u bordele 30 kilometara udaljene od rudnika, oko kojih je ubrzo počeo da raste čitav jedan grad. Curió je ovo mesto nazvao Curionópolis, a po završetku poslaničkog mandata, izabran je za gradonačelnika ovog grada. Uspešno je okončao tranziciju u demokratiju – postao je čovek za sve sisteme. Čak i danas mnogi žale zbog njegovog penzionisanja. „Bio je najefikasniji čovek koga je Curionópolis ikada imao“, kaže Fernando Lopes, sindikalista, dok prolazimo pored stare Curióve vile, u kojoj već mesecima žive nezaposleni kopači zlata. „Njegove metode jesu bile sumnjive, ali je vladao red.“

U Braziliji, njegovom sadašnjem prebivalištu, Curia zastupa advokatski superstar, Adelino Tucunduva. Metalik crna vizit karta i sličan pompezan nastup. Tucunduva kaže da je Curió njegov „najbolji prijatelj“. „Državno tužilaštvo će se izblamirati“, veruje on, „ne postoji slučaja Curió.“ Curió je prema njegovom mišljenju bio vrlo korektan prilikom izvršavanja naređenja. „Ne postoji ništa zbog čega treba da se kaje, za mene je on heroj koji nas je spasio velikog zla. Svaka vlada ima svoju filozofiju, svakoj je potreban žrtveni jarac, sada je to Curió.“

Okrivljeni živi u jednom bogatom predgrađu. Ne pokazuje slabosti, do sada je dao samo nekoliko šturih izjava. O svom zadatku kaže: „Morali smo da očuvamo integritet nacije, i to po svaku cenu.“ O optužbama za mučenja: „Vodio sam ispitivanja ne bi li izvukao važne informacije od neprijatelja. Ispitivanja nisu bila mekana, bila su uslovljena okolnostima.“ O zločinima vojne diktature: „Ako je i bilo incidenata, oni su ništa u poređenju sa delima komunističkih vlada širom sveta.“

Svakog dana ga viđaju kako odlazi u kupovinu ili u posetu svojim sinovima. Posle redovne popodnevne dremke uz pivo gleda sapunice, kojih na brazilskoj televiziji ima u izobilju. Ako je verovati njegovom advokatu, ipak je ljubitelj nečega žešćeg, kao što su ratni filmovi. Uz penziju, koja za pukovnika u Brazilu iznosi 2500 evra, uživa u poznoj starosti. Svojim žrtvama je oprostio. Prihvatio je da su mladi ustanici iz Araguaie „bili verovatno idealisti, prožeti sličnim duhom kao i mi. Ali njihov put je vodio u jednom, a moj u drugom pravcu“.

(Spiegel, 15. maj)

Impresum

Podlistak "Žene, mir, bezbednost" uređuje redakcijski kolegijum.

Uredila

Tamara Kaliterna

Prelom i ilustracije

Marija Vidić

Izdavač: Žene u crnom

Beograd, Jug Bogdanova 18

Tel/fax 011/2623225

email: zeneucrnom@gmail.com

web: www.zeneucrnom.org

Podlistak "Žene, mir, bezbednost" je realizovan uz podršku

